

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Michaela Ducháčková

Autoritářský režim v Íránu v počátečních letech vlády Rezy Šáha a Mohammada
Rezy Pahlaví

Authoritarian regime in Iran. Early years of Pahlavis' rule

Praha 2012

vedoucí práce: PhDr. Radek Buben

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Radku Bubnovi za vedení mé práce, cenné připomínky a rady a PhDr. Zuzaně Kříhové za pomoc s transkripcí perských jmen a názvů do češtiny.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 21.5.2012

Michaela Ducháčková

Abstrakt:

Cílem této bakalářské práce je charakterizovat režim v Íránu v počátečních letech vlády dvou panovníků z dynastie Pahlaví – Rezy Šáha a Mohammada Rezy – na základě Linzovy typologie nedemokratických režimů. Teoretická část se věnuje charakteristice jednotlivých typů nedemokratických režimů (vyjma posttotalitárního) na základě Linzových čtyř dimenzí – pluralismus, ideologie, mobilizace a vůdcovství. V části empirické je zaměřena pozornost na jednotlivé konkrétní aspekty a znaky režimů, které jsou relevantní pro posouzení, proč je koncept autoritářství nejvhodnější. Počáteční léta vlády Rezy Šáha (1926 – 1933) a Mohammada Rezy (1953 – 1963) jsou zkoumána odděleně. Na závěr jsou výsledky analýzy shrnuty a provedena komparace obou režimů.

The aim of this bachelor thesis is to analyze the Iranian regime in early years of Pahlavis rule and to apply Linz typology of non-democratic regimes. The theoretical part focuses on the characterization of each type of non-democratic regimes (except for posttotalitarianism) on the basis of Linz's four dimensions – pluralism, ideology, mobilization and leadership. The empirical part deals with certain aspects and features of regimes that are relevant for the evaluation, why the concept of authoritarianism is most suitable for Iran. Early years of Reza Shah's rule (1926 – 1933) and Mohammad Reza's rule (1953 – 1963) are analyzed separately. All the results are then summarized and both regimes are compared.

Klíčová slova: Írán, Reza Šáh, Mohammad Reza, Pahlaví, Linz, autoritářství

Key words: Iran, Reza Shah, Mohammad Reza, Pahlavi, Linz, authoritarianism

Obsah

ABSTRAKT:	4
OBSAH	5
POUŽITÉ ZKRATKY	6
1. ÚVOD	7
2. DEFINICE AUTORITÁŘSKÉHO REŽIMU	12
3. PLURALISMUS	15
3.1. PLURALISMUS V AUTORITÁŘSKÉM REŽIMU	15
3.2. ÍRÁN V LETECH 1926 – 1933	16
3.2.1. <i>Politické strany a madžles</i>	<i>17</i>
3.2.2. <i>Klíčové postavení armády</i>	<i>19</i>
3.2.3. <i>Nezávislost šíitských duchovních</i>	<i>20</i>
3.3.1. <i>Politické strany a parlament</i>	<i>22</i>
3.3.2. <i>Role bezpečnostních složek</i>	<i>25</i>
3.3.3. <i>Role duchovenstva</i>	<i>28</i>
4. IDEOLOGIE	30
4.1. IDEOLOGIE V AUTORITÁŘSKÉM REŽIMU	30
4.2. ÍRÁN V LETECH 1926 – 1933	31
4.3. ÍRÁN V LETECH 1953-1963	35
5. MOBILIZACE	40
5.1. MOBILIZACE V AUTORITÁŘSKÉM REŽIMU	40
5.2. ÍRÁN V LETECH 1926 – 1933	41
5.3. ÍRÁN V LETECH 1953-1963	43
6. VŮDCOVSTVÍ	48
6.1. VŮDCOVSTVÍ V AUTORITÁŘSKÉM REŽIMU	48
6.2. ÍRÁN V LETECH 1926 – 1933	50
6.3. ÍRÁN V LETECH 1953-1963	54
7. ZÁVĚR	57
LITERATURA	59

Použité zkratky

AIOC	– Anglo-iránská ropná společnost
FI	– Fedá'iján-e islám
KWPA	– Chúzestánský vodní a energetický úřad
Mardom	– Hezb-e mardom (Lidová strana)
Mellijún	– Hezb-e mellijún (Nacionalistická strana)
MI	– Modžáhedín-e islám (Islámští bojovníci)
NF	– Národní fronta
NIOC	– Národní iránská ropná společnost
SAVAK	– Sázemán-e ettelá'át va amnijat-e kešvar (Národní inteligenční a bezpečnostní organizace)
Túde	– Hezb-e túde-je Írán (Strana iránského lidu)

1. Úvod

Írán představuje strategicky významnou zemi Středního Východu. Po vzniku Íránské islámské republiky na něj mnozí badatelé obrátili svou pozornost, avšak věnovali se především revoluci z roku 1979 – jejím kořenům, průběhu a důsledkům. Soustředili se na pozdější období vlády posledního íránského monarchy, ve kterém rozběhnul několik vln reformů souhrnně známých pod označením Bílá revoluce¹. V menší míře se zaměřovali také na vybrané reformy jeho otce. Počátečním letům vlády obou šáhů nebyla věnována větší systematická pozornost.

Na začátek je třeba si vymezit období, na která se tato práce bude zaměřovat. Co se rozumí pod označením počáteční léta? V případě Rezy Šáha se jedná o období 1926 – 1933. Na konci roku 1925 byl Rezá Chán zvolen novým panovníkem a později korunován jako Rezá Šáh Pahlaví. Svůj vliv v zemi uplatňoval již od převratu v roce 1921², tudíž je třeba vzít v analýze daného období částečně do úvahy i vývoj v letech 1921-1925, kdy sílila Rezova pozice a rýsovaly se základní obrysy směřování následujících let, leč o konsolidaci režimu lze mluvit až od nástupu na paví trůn³. Na počátku 30. let se stále silněji začaly v Rezově vládě projevovat sultanistické prvky, které plně převážily v roce 1933 v sultanistický režim. Za symbolický mezník je brána nevyjasněná smrt dvorního ministra Tejmúrtáše⁴, byť připouštím, že by se dalo o konci autoritářství mluvit i dříve. V roce 1933 ovšem nepochybně převážily sultanistické prvky nad autoritářstvím, proto je mnohem vhodnější udělat mezník až zde než někde v průběhu let 1931-1933, kdy je vzhledem k nepřesným hranicím mezi autoritářstvím a sultanismem obtížné konstatovat, zda to už je sultanismus, nebo ještě ne.

V případě Mohammada Rezy bude zkoumáno období v letech 1953 až 1963. Mohammad Rezá nastoupil na trůn v roce 1941, přesto až do roku 1953 nelze mluvit o

¹ Bílá revoluce je souhrnným označením pro reformy Mohammada Rezy Pahlaví, z nichž nejvýznamnějšími byly pozemková reforma a volební právo pro ženy. Název „Bílá revoluce“ měl symbolizovat to, že učiní z Íránu moderní zemi bez prolití jediné kapky krve. Bílá tedy značila nenásilnou a mírovou cestu změn, které byly ale svou povahou převratného charakteru - proto revoluce.

² Tato událost je obestřena velkým množstvím otázek. Svě paměti a líčení událostí nezanechali hlavní protagonisté puče. Nevíme, co je svedlo dohromady. Není známo do detailů, kdo přesně za celým pučem stál a jaké bylo zapojení Britů popř., nakoř Rezá Chán jednal jako probritská síla či nezávisle na Britech, ale s jejich, byť jemu možná neznámou, podporou. Není ale pochyb, že Britové minimálně měli informace o chystaném puči a podporovali ho. Srovnej např. Ghani, C., *Iran and the Rise of Reza Shah: From Qajar Collapse to Pahlavi Power*, I.B. Tauris, New York 2000, s. 178-182.

³ Skutečný paví trůn, který perský šáh Náder ukradl v Indii, se po jeho smrti ztratil. I přesto se o všech pozdějších perských/íránských trůnech mluví jako o pavích. Často bývá tento termín spojován výlučně s trůnem dynastie Pahlaví. Paví trůn dnes tak označuje obecně perskou monarchii popř. konkrétně dynastii Pahlaví jako takovou a ne onen legendární bohatě zdobený indický trůn.

⁴ Oficiálně měl infarkt pět měsíců poté, co byl zavřen do vězení. Podle neoficiálních zpráv byl otráven.

jakékoliv stabilizaci režimu. Mohammad Rezá neměl zemi pod kontrolou až do svržení premiéra Mosaddeqa v létě 1953, na kterém se podílely britské a americké tajné služby. Teprve po operaci AJAX⁵ došlo ke konsolidaci autoritářství. Ani v tomto případě nelze nevzít částečně v potaz i předešlý vývoj. Základní rysy šáhových politik je zapotřebí hledat již v době chaosu a nestability mezi lety 1941-1953, ale až po roce 1953 se mohly prosadit. V roce 1961 vyhlásil Mohammad Rezá Bílou revoluci. Zhruba od té doby se začíná charakter dosavadního autoritářského režimu transformovat. Mohli bychom mluvit o liberalizaci kontrolované seshora. Za symbolický mezník označme ale až rok 1963, kdy došlo k referendu o principech Bílé revoluce, které dle oficiálních výsledků potvrdilo podporu širokých mas, vedlo k velkým protestům privilegovaných vrstev společnosti, jejich krvavému potlačení a následnému vypovězení ájatolláha Chomejního.

Tato práce vychází z typologie nedemokratických režimů Juana Linze, která patří mezi dnes nejvlivnější v oblasti studia nedemokratických režimů. Linz odlišuje několik typů nedemokratických režimů: režimy totalitární, posttotalitární, autoritářské, sultanistické a tradiční monarchie. Pro jejich rozlišení používá čtyři dimenze – mobilizace, participace, ideologie a vůdcovství. Tato studie se soustředí na všechny tyto dimenze, každé z nich je věnována samostatná kapitola, která se dělí dále na teoretickou a empirickou část. Jednotlivé dimenze se prolínají, vzájemně ovlivňují a nelze je striktně od sebe oddělit, proto i jednotlivé kapitoly občas přesahují tématicky do kapitol ostatních. Cílem této práce je na základě Linzových čtyř dimenzí analyzovat fungování režimů v počátečních letech obou pahlavských šáhů, poukázat na odlišnosti a podobnosti mezi nimi a zařadit je do Linzovi typologie, přičemž výchozí tezí je, že obě období lze označit za autoritářské režimy.

V teoretické části kapitol je nejprve vymezena daná dimenze z pohledu autoritářského režimu a následně je poukázáno na rozdíly oproti dalším typům nedemokratických režimů.⁶ Důraz je kladen především na rozdíl mezi autoritářskými a sultanistickými prvky, neboť o pozdějších obdobích vlády obou Pahlaví se hovoří jako o sultanistických⁷. Krom výchozí hypotézy, že počáteční léta vlády obou šáhů lze označit za autoritářství, také práce vychází

⁵ Oficiální název akce CIA byl „operace AJAX“, nicméně často je možné se v literatuře setkat s žargonem CIA TPAJAX. Prakticky vůbec se neobjevuje označení „Operation Boot“, které operaci dala britská tajná služba MI6, ačkoliv celé naplánování bylo jejím dílem.

⁶ V úvahu nejsou brány režimy posttotalitární, neboť je pro účely této práce nepovažuji za relevantní. Již z označení těchto režimů je patrné, že následují po režimu totalitárním, jsou jeho oslabenou formou. V případě zkoumaných období v Íránu je tedy tento typ režimu irrelevantní.

⁷ Viz Chehabi, H.E., Linz, J., *Sultanistic Regimes*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1998; o sultanismu v Íránu se zmiňuje také S. Huntington – viz *The third wave: Democratization in the late twentieth century*, University of Oklahoma Press, Norman 1993, s. 111 – byť není úplně jasné, kterého šáha má na mysli, neboť z období, kterým se kniha primárně zabývá, by se dalo soudit, že jde o Mohammada Rezu, avšak ve jmenném rejstříku nemá Mohammad Rezá, ale jen Rezá. Zároveň používá označení šáh, nikoliv šáhové.

z předpokladu, že jsou-li zařazení Íránu v pozdních letech vlády obou šáhů⁸ mezi sultanistické režimy správná, měli bychom spatřovat ke konci zkoumaných období stále větší koncentraci sultanistických prvků, byť zatím ne takovou, aby se dalo mluvit o sultanistickém režimu. Přechod od jednoho režimu je totiž dynamickým procesem, spíše než radikálním řezem. Neméně důležitou součástí bude odlišení autoritářství od tradičních monarchií v dimenzi vůdcovství a tedy poukázání na to, proč se nedá Írán za vlády rodu Pahlaví vnímat jako tradiční monarchie a proč je koncept moderního autoritářského režimu vhodnější.

V části empirické je analyzováno, nakolik dané znaky autoritářského režimu byly přítomny v počátečních letech vlády Rezy Šáha a Mohammada Rezy a nakolik režimy obou Pahlaví prokazovaly charakteristiky typické pro jiné nedemokratické režimy. Sám Linz si je vědom toho, že jeho typy nedemokratických režimů jsou ideální ve weberovském slova smyslu, tudíž žádná země plně nesplňuje všechny charakteristické rysy jednoho režimu, ale představuje jakýsi mix. Zatímco nedemokratické režimy jsou od konsolidované demokracie jasně odlišitelné, hranice mezi jednotlivými typy nedemokratických režimů nejsou tak zřetelné. Některé prvky jsou charakteristické pro více typů nedemokratických režimů. Důležité je, které prvky v režimu převáží, a podle toho můžeme jednotlivé režimy od sebe odlišit.

V české akademické literatuře je pahlavská éra a obzvláště její část zkoumaná v této práci de facto nedotčeným tématem. V cizojazyčné literatuře, z které primárně tato bakalářská práce vychází, najdeme mnoho prací věnovaných Íránu, ale i přesto stále zůstávají otázky, kterým by bylo třeba věnovat více pozornosti. Převážnou část této literární tvorby tvoří autobiografie a biografie psané za účelem ospravedlnit nebo dehonestovat hlavní aktéry íránského vývoje. Na této literatuře se nedá postavit kvalitní analýza, avšak nelze ji úplně přehlížet, neboť má jistou historickou výpovědní hodnotu, ovšem je třeba mít na paměti okolnosti jejího vzniku a k její interpretaci přistupovat s maximální obezřetností. Opravdu kvalitních vědeckých publikací – ať už politologických, historických či sociologických – věnujících pozornost počátečním letům vlády obou Pahlaví není mnoho.

Byť Rezu Šáha lze označit za otce moderního Íránu, studií, které by se zabývaly jeho osobou a vládou, je poskrovnu. Historikové i sociologové šáha shodně líčí jako modernizujícího a sekularizujícího tyрана, který jednal bez ohledu na jakékoliv další aktéry. Skvělou prací v oblasti studia Rezova nástupu k moci a různých aspektů vlády odvádí především íránoložka Stephanie Cronin, která na toto téma vydala několik článků, knih a

⁸ V případě Rezy Šáha se jedná o léta 1933 – 1941, u Mohammada Rezy jde o roky 1963 – 1977. Po roce 1977 se opět mluví o autoritářství. Viz Chehabi, H.E., Linz., J., *c.d.*, kapitola 8.

sborníků⁹. Cronin přináší nový nevšední pohled na Rezovu vládu a proces budování moderního státu, který odkrývá mnohé ostatními badateli nereflekované aspekty. Obdobím Rezy Šáha se také zabývá historik a politolog Homa Katouzian¹⁰, který se soustředí hlavně na proměny charakteru režimu a je jedním z hlavních zastánců teze o rostoucím sultanistického charakteru Rezova panování.

K panování Mohammada Rezy toho bylo napsáno o poznání více, problémem je, že jednotliví autoři se nevěnují stejnou měrou všem obdobím šáhovy vlády a obzvláště léta 1954-1961 bývají opomíjena. Mezi nejkompaktnější a nejpřínosnější práce patří sborník *Iran under the Pahlavis*, který detailně analyzuje jednotlivé politiky a jejich vývoj za obou pahlavských šáhů, a v dílech o obou šázích často citovaná monografie *Iran between two revolutions*.¹¹ Z novějších studií lze označit za nejrelevantnější ke studiu režimu za panování Mohammada Rezy *The life and times of the Shah* a zatím nejnovější příspěvek k tématu *The Shah*.¹² Obecně lze shrnout, že kvalitní odborná literatura zpracovávající problematiku pahlavského Íránu teprve nastupuje, nevýhodou soudobých badatelů nicméně stále zůstává nedostupnost klíčových amerických, íránských i sovětských archivních materiálů.

Ve výčtu kvalitních a přínosných publikací k dosavadnímu bádání nelze opomenout studie zabývající se podrobně konkrétními aspekty íránské společnosti. Politolog Marvin Zonis zpracoval vyčerpávající studii íránské – režimní i protirežimní - elity *The political elite of Iran*. Íránské společnosti se věnoval také James Bill, který nabízí rozbor jejího složitého členění a zaměřuje se především na nově vzniklé společenské vrstvy během pahlavského období. Další relevantní analýzou je příspěvek Joanny de Groot zabývající se proměnou postavení náboženství a jeho vnímání.¹³

⁹ Nejrelevantnějšími pro zkoumání počátečních let jsou tyto: Cronin, S. (ed.), *The Making Of Modern Iran : State and society under Riza Shah, 1921–1941*, Routledge, New York 2003; Cronin, S., Modernity, Change and Dictatorship in Iran: The New Order and its Opponents, 1927-29, *Middle Eastern Studies*, 39, 2 (2003); Cronin, S., Re-Interpreting Modern Iran: Tribe and State in the Twentieth Century, *Iranian Studies*, 42, 3 (2009); Cronin, S., Resisting the New State: Peasants and Pastoralists in Iran, 1921–41, *The Journal of Peasant Studies*, 32, 1 (2005).

¹⁰ Katouzian, H., *State and Society in Iran : the eclipse of the Qajars and the emergence of the Pahlavis*, I.B. Tauris, London 2006; Katouzian, H., *The Pahlavi Regime in Iran*. In: Chehabi, H.E ; Linz, Juan. *Sultanistic Regimes*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1998.

¹¹ Lenczowski, G. (ed), *Iran under the Pahlavis*, Hoover Inst. Pr, Stanford 1978; Abrahamian, E., *Iran between two revolutions*, Princeton University Press, Princeton 1982.

¹² Afkhami, G. R. *The life and times of the Shah*, University of California Press, Los Angeles 2009; Milani, A., *The Shah*, Palgrave Macmillan, New York 2011.

¹³ Zonis, M., *The political elite of Iran*, Princeton University Press, Princeton 1971; Bill, J. A., *The politics of Iran: groups, classes and modernization*, Merrill, Columbus 1972; De Groot J., *Religion, culture and politics in Iran: from the Qajars to Khomeini*, I.B. Tauris, London 2007.

V úvodu je ještě třeba zmínit, že veškeré přepisy íránských názvů a jmen osobností použitých v textu byly provedeny po konzultaci s PhDr. Zuzanou Kříhovou z Ústavu Blízkého Východu a Afriky dle platných norem transkripce z perštiny do češtiny.¹⁴

¹⁴ Jména perských autorů publikujících v anglickém jazyce, na jejichž díla se v práci odkazuje, byla ponechána po konzultaci a pro větší přehlednost ve tvaru, který autoři zvolili při vydání svého díla v angličtině a který běžně používají v reálném životě, neboť mnozí z nich působí či působili na západních univerzitách.

2. Definice autoritářského režimu

Linzova distinkce nedemokratických režimů se zaměřuje na formu režimu, která ovlivňuje organizování politického života a společnosti. Prvotním impulsem pro toto rozlišení se stalo časté nesprávné používání totalitarismu jako synonyma nedemokracie. Prostá distinkce na demokracie a nedemokracie nevysvětlovala zásadní rozdíly mezi jednotlivými nedemokratickými režimy.¹⁵ Linz s ohledem na znalost fungování nedemokratického režimu ve Španělsku přišel s dodnes vlivnou definicí tzv. autoritářských režimů, kam zařadil velkou část nedemokratických režimů. Autoritářství je zdaleka nejčastějším jevem z empirického hlediska. Dosáhnout vybudování totalitárního či sultanistického režimu není jednoduché.

Rezá Chán provedl svůj převrat v době, kdy působil na myšlení v Íránu i okolních státech konec první světové války a s ním související kulminace první vlny demokratizace.¹⁶ Nacionalismus a patriotismus, které se tehdy šířily napříč Íránem, byly ovlivněny nově vznikajícími evropskými národními státy. Také Írán, jež se nacházel pod silným vlivem Spojeného království a neméně silnou hrozbou vlivu Sovětského svazu, cítil potřebu sebeurčení a vymezení se vůči světu jako silný národní stát, jehož suverenitu budou všichni a především Spojené království a bolševické Rusko respektovat. Írán si po celou svou historii sice udržel formální samostatnost, kulturu a jazyk, ale ve skutečnosti byl britskou a ruskou „semikolonií“ a po dlouhá léta obě zahraniční země dominovaly íránské administrativě. Tyto dva státy měly ve svém vlivovém poli celou íránskou tradiční elitu.

Samotná vláda Rezy Šáha časově spadá do období první protivlny. Nejen v Evropě, ale také v mnoha zemích, které měly geograficky blízko k Íránu a které podobně jako on usilovaly o modernizaci, se objevily autoritářské režimy. Vzor autoritářské modernizace v okolních zemích, především v Atatürkově Turecku, měl bezprostřední vliv na to, jakým směrem se ubírala modernizace v Íránu. Jiný než autoritářský model vývoje a změny nebyl v daném období k dispozici.

Abdikace Rezy Šáha koinciduje se začátkem druhé demokratizační vlny. I v Íránu můžeme spatřovat liberalizaci politického prostoru, po které by možná následovala demokratizace, jenže vývoj utnula intervence zahraničních tajných služeb a Mohammad Rezá

¹⁵ Linz, Juan. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner Publisher, London 2000, s. 3.

¹⁶ S teorií vln a protivln demokratizace přišel S. Huntington v knize *The third wave: Democratization in the late twentieth century*, University of Oklahoma Press, Norman 1993. Dle Huntingtona můžeme změny v režimech rozdělit do tří vln a dvou protivln: 1. vlna (1828-1926), 1. protivlna (1922-1942), 2. vlna (1943-1962), 2. protivlna (1958-1975), 3. vlna (1974 -). Huntington svou knihu napsal na počátku 90. let a je tedy otázkou, zda by nebylo vhodné třetí vlnu ukončit a označit současné dění na Blízkém východě např. za vlnu čtvrtou (nebo dokonce pátou) či zda to nahlížet jako pokračování vlny třetí.

v roce 1953 zvrátil kurz nastoupený ve čtyřicátých letech. Celou jeho následnou vládu až do vzniku Íránské islámské republiky bychom mohli časově ztotožnit s druhou protivlnou. Revoluce v roce 1979 byla vyvrcholením tužeb íránské společnosti po demokratizaci, třetím významnějším pokusem ve 20. století o tranzici k demokracii, ale ani tentokrát nevedla změna režimu k jejímu dosažení, pouze k další nedemokratické vládě.

Pro definici autoritářského režimu není důležitý sociální ani ekonomický systém společnosti. Autoritářství i demokracie jsou kompatibilní s různými sociálními a ekonomickými systémy.¹⁷ Linz definuje autoritářské režimy jako „*politické systémy s limitovaným neodpovědným politickým pluralismem, bez vypracované a řídicí ideologie, ale s distinktivními mentalitami, bez extensivní a intenzivní mobilizace s výjimkou určitých bodů v jejich vývoji, v kterých vůdce či příležitostně malá skupina vykonává moc v rámci formálně špatně definovaných, ale ve skutečnosti celkem předvídatelných limitů.*“¹⁸

Z výše zmíněné definice nám vyplývají čtyři hlavní dimenze, se kterými Linz pracuje a které budou používány v této práci. Jsou to: participace, ideologie, mobilizace a vůdcovství. Někteří autoři odvolávající se na Linze mluví pouze o třech osách, které bychom mohli ztotožnit s participací, ideologií a mobilizací.¹⁹ Vynechávají tedy dimenzi vůdcovství. Pravdou je, že sám Linz této proměnné věnuje v knize *Totalitarian and Authoritarian Regimes* nejméně pozornosti a v určitých zkoumaných případech by bylo možné na ní nebrat tolik zřetel. V případě Íránu se ovšem tato dimenze jeví jako klíčová, a proto se jí budeme zabývat, neboť právě díky ní bude možné poukázat na to, proč nelze označit počáteční léta obou šáhů jako režim sultanistický či tradiční monarchii.

Autoritářské režimy můžeme dále rozdělit na několik podtypů na základě dvou os: stupně či typu politické participace, kterou lze definovat jako „*aktivitu soukromých občanů vyvíjenou za účelem ovlivnit rozhodování vlády*“²⁰, a míry, do jaké jsou dané režimy založeny na depolitizaci nebo limitované a kontrolované mobilizaci. Linz ovšem přiznává, že v realitě je vytváření režimů velmi ovlivněno vůdci a sociálními skupinami a jejich často protichůdnými politickými koncepcemi.²¹ To vede k tomu, že většinou získáme smíšené

¹⁷ Linz, J., *c.d.*, s. 57.

¹⁸ Linz, Juan. An Authoritarian Regime: the case of Spain. In Allard E., Littunen, Y., eds., *Cleavages, Ideologies and Party Systems*. 1964. Reprinted In Allard, E., Rokkan S., eds., *Mass Politics: Studies in Political Sociology*. 1970, s. 255 citováno podle Linz, J., *c.d.*, s. 159.

¹⁹ Srovnej Dvořáková, V., Kunc, J., *O přechodech k demokracii*, Sociologické nakladatelství, Praha 1994; Snyder, R., Beyond Electoral Authoritarianism: The Spectrum of Nondemocratic Regimes. In Schedler, A., *Electoral authoritarianism: the dynamics of unfree competition*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder 2006, s.219-231.

²⁰ Huntington, S.; Nelson, J. *No easy choice: political participation in developing countries*, Harvard University Press, Cambridge 1976, s. 3.

²¹ Linz, J., *c.d.* 2000, s. 54-55.

formy a jen některé režimy se blíží více jednomu typu. Z toho plyne, že ne všechny země v určitém časovém období lze přesně zařadit. V Íránu měla armáda silné postavení, oba šáhové na ní zakládali svou vládu, avšak nepředstavovala vyloženě vládnoucí sílu. Armáda sice byla zdrojem moci jako Rezy, tak Mohammada Rezy, nicméně Mohammad Rezá narozdíl od otce vojákem z povolání nebyl a dokonce pociťoval odpor k možné vojenské vládě.²² Těžko bychom mohli mluvit o typickém příkladu byrokraticko-vojenského autoritářství, i když s ohledem na ostatní podtypy a při použití vyřazovací metody má Írán, jak uvidíme v následujících kapitolách, k této kategorii nejbliže.

²² Zonis, M. *Political elite in Iran*, Princeton University Press, Princeton 1971, s. 116.

3. Pluralismus

3.1. Pluralismus v autoritářském režimu

Pro autoritářský režim používá Linz pojmu limitovaný neodpovědný pluralismus. Pluralismus může být limitován de facto či de iure a může se týkat politických nebo mnohem širěji zájmových skupin. O limitovaném pluralismu lze mluvit v takovém případě, kdy v režimu „*zůstávají skupiny, jež nejsou vytvořené státem či závislé na státu, které různě ovlivňují politický proces.*“²³ Obecně je nejvíce limitován politický pluralismus, kdežto ekonomický a sociální je celkem rozsáhlý.

V praxi ovšem může limitování pluralismu mít různé podoby. Povšimněme si, že autoritářský koncept, tak jak ho Linz definuje, se nezaměřuje na to, jaké jsou instituce, skupiny a sociální třídy, které se na participaci podílí, či jsou z ní vyloučeny. Pohybuje se na vysokém stupni abstrakce. Z toho důvodu můžeme mezi autoritářské režimy řadit režimy, které se nám na první pohled mohou zdát naprosto odlišné. Míra (ne)omezenosti pluralismu odlišuje jednotlivé autoritářské režimy. Na druhý pohled ale zjistíme, že moc je vykonávána a organizována podobným způsobem jen v rámci jiných institucí. I z toho důvodů mluví Linz spíše o režimech, nikoliv o vládách či společnostech.²⁴ Aby přeci jen došlo k nějakému dílčímu odlišení velké skupiny autoritářských režimů, vypracovává Linz několik podtypů. V těch opouští vysoký stupeň abstrakce, který je obsažen v samotné definici autoritářství, a zaměřuje se především na charakter limitovaného pluralismu a také na stupeň mobilizace.

Pro autoritářský režim je typické, že lze kritizovat vládu, mohou existovat autonomní struktury, které jsou nezávislé na vládní moci a které existovaly před ustavením autoritářství. Autonomní pozici si do jisté míry udržuje soukromý sektor v ekonomice, existuje náboženská svoboda a kulturní výstupy nepodléhají přílišné cenzuře. Často je v takovýchto režimech prostor pro jakousi semiopozici. To, do jaké míry mohou dané skupiny mimo režim fungovat a jaké požadavky vládní struktury realizují, závisí na míře otevřenosti pluralismu.

Pluralismus v autoritářském režimu se značně liší od dalších typů nedemokratických režimů. Pro totalitarismus Linz používá pojmu monismus.²⁵ Monistické centrum moci znamená, že jakýkoliv pluralismus institucí v daném režimu existuje, jeho legitimita vychází z centra. V podstatě jde o to, že různé skupiny, které zde působí, jsou povětšinou politickým

²³ Linz, J., *c.d.*, s.161.

²⁴ Tamtéž, s. 160.

²⁵ Tamtéž, s. 70.

konstruktem centra spíše, než aby představovaly struktury, které zde existovaly před nastolením totalitářství, a v totalitárním režimu působily nezávisle na mocenském centru. Prakticky veškerý pretotalitární pluralismus je eliminován. Dobré shrnutí hlavních rozdílů mezi autoritářstvím a totalitarismem nabízí Vladimíra Dvořáková a Jiří Kunc: „*Jestliže ústřední charakteristikou totalitářství je synchronizace (Gleichschaltung) politických, sociálních i kulturních struktur zevnitř státu kontrolovaného jedinou stranou, autoritářský režim tuto synchronizaci také provádí, ale pouze v omezené míře. Vesměs podvazuje parlamentní život a zakazuje politické strany, ale nedokáže vytvořit vedoucí masovou stranu. (...) Mimo sféru vlivu režimu zůstávají rozsáhlejší prostory pro nesynchronizované subkultury, například církev, ... Autoritářský režim je tedy komplexnější a heterogennější než totalitní, a jak z jeho nitra, tak z vnějších subkultur vznikají zárodky politické opozice.*“²⁶

V sultanistických režimech nemizí ekonomický a sociální pluralismus jako v totalitarismech, ale je oproti autoritářství „*předmětem nepředvídatelných a despotických intervencí.*“²⁷ Neexistuje vláda práva, nicméně často zde bývá nějaká konstituční fasáda. Konají se volby a udržuje se vícestranická politika, vláda ale vždy nějak vyhraje. Poražená menšina nemá zajištěn bezpečný status a občanská práva opozice nebývají respektována. Jedním z hlavních rozdílů mezi autoritářstvím a sultanismem je, že „*autoritářské režimy jsou více institucionalizované a limitované politicky a mnohem důležitěji sociální pluralismus, který tolerují, vytváří škálu struktur, které podporují režim, který z nich rekrutuje své elity.*“²⁸ V sultanistickém režimu kariérní dráha v byrokracii není tak předvídatelná jako v autoritářství, protože podléhá arbitrárním zásahům a povyšováním vládcem.

3.2. Írán v letech 1926 – 1933

Jedním z Linzových podtypů autoritářských režimů je byrokraticko-vojenský. V těchto režimech má armáda prominentní funkci opory režimu a mnoho jejích představitelů hraje důležitou roli. Klíčovou složkou je také byrokracie, ale často si v takovýchto režimech uchovávají své významné postavení tradiční instituce jako monarchie, církev a feudální složky společnosti (velkostatkáři, aristokracie).²⁹ Tyto režimy bývají velice pragmatické. „*Politicky se takovéto režimy objevují ve společnostech, v nichž byly představeny liberální*

²⁶ Dvořáková, V., Kunc, J., *c.d.*, s.50.

²⁷ Linz, J., Stepan, A., *Problems of democratic transition and consolidation: southern Europe, South America, and post-communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1996, s. 52-53.

²⁸ Chehabi, H.E., Linz, J., *c.d.*, s. 25.

²⁹ Linz, J., *c.d.*, s. 184-185.

instituce, především parlamentní instituce, ale žádný skutečný stranický systém, který by přitahoval loajalitu obyvatelstva, se neobjevil a/nebo strany nebyly schopné vyprodukovat stabilní vlády.³⁰ Jak uvidíme v této podkapitole, režim Rezy Šáha v počátečních letech mnohé z charakteristik byrokraticko-vojenského autoritářství splňuje.

3.2.1. Politické strany a madžles

Od Rezova nástupu na paví trůn docházelo k omezování nezávislosti a vlivu madžlesu, nicméně pravidelné, ač zmanipulované volby se konaly každé dva roky. Od roku 1928 na ně kompletně dohlížela armáda loajální šáhovi.³¹ Mnozí důstojníci patřili mezi šáhovi bývalé kolegy z kozácké divize.

Tradice íránského parlamentarismu spadá do let 1905 – 1906. Královský dekret z 19. srpna 1906 ustavil zformování prvního madžlesu, který vypracoval ústavu dle belgického vzoru.

Právě madžles sesadil dynastii Qadžárovců a Rezu Chána zvolil novým šáhem³² a tatáž instituce po jeho abdikaci prosadila nástupnictví Mohammada Rezy. Z tohoto pohledu je dobře, že parlament fungoval alespoň formálně, neboť kdyby ho Rezá Šáh rovnou zrušil, pak by rok 1941 měl pro Írán mnohem horší důsledky a Velká Británie se Sovětským svazem by pravděpodobně nastolily situaci před rokem 1925, která jim mnohem více vyhovovala.³³

Rezá Šáh nedůvěřoval stranám. Většina politických stran a aliancí byla za Rezy Šáha zrušena, či rozpuštěna. Informace o zastoupení stran v parlamentu až do roku 1950 nejsou dostupné. Z dostupných volebních statistik lze vyčíst pouze to, že zatímco mezi lety 1921-

³⁰ Linz, J., *c.d.*, s. 187.

³¹ Paine, C., Schoenberger, E., *Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954, MERIP Reports*. č. 37 (1975), s. 15.

³² Rezá Chán by těžko vydobyl svou pozici bez podpory civilních složek a stal se šáhem. Kdyby měl podporu pouze armády, tak by mohl provést maximálně další politický převrat, ale ne změnu dynastie, která byla v souladu se zákonem. Je nutné všimnout si také toho, že na cestě k pavímu trůnu využil krom armády také alianci s různými politickými uskupeními především Obrozeneckou stranou. Při hlasování o změně dynastie nehlasoval nikdo proti, byť hlasování probíhalo tajně. Někteří se zdrželi hlasování.

³³ Britové uvažovali nad tím, že na místo nového šáha by byl dosazen člen rodu Qadžárovců. Takový člověk by pro ně byl dobře manipulovatelný, ale nakonec usoudili, že by nezískal podporu mezi Íránci, jelikož ten jediný Qadžárovec, který připadal v úvahu, neuměl persky. Další variantou bylo nastolení republiky – rovněž prakticky bez podpory v celém Íránu. Když se pak Rezá Šáh vzdal trůnu a novým panovníkem byl jmenován Mohammad Rezá, nebylo již možné pokusit se protlačit na trůn někoho jiného, i když otázka nahrazení Pahlaví Qadžárovců se v dalších letech objevila ještě několikrát. Nový mladý šáh ovšem Britům nepřišel jako úplně špatná volba, jelikož předpokládali, že díky svému mládí bude lehce manipulovatelný a ovlivnitelný. Rozhodně byl Mohammad Rezá přijatelnější než vize Sovětské republiky Írán, kterou s sebou nesla ona myšlenka republikanismu. Generál Fardust ve svých pamětech *The Rise and Fall of Pahlavi Dynasty*, (Motilal Banarsidass, Delhi 1999) uvádí také, že se uvažovalo místo Mohammada Rezy dosadit na trůn jeho mladšího bratra Alího Rezu. Nicméně tato možnost byla spíše rétorická a nátlaková (ve smyslu, že Mohammad Rezá není jediným možným kandidátem), neboť jako osobnost byl přijatelnější Mohammad Rezá, ale jeho dle Fardusta proněmecké sympatie vedly Brity k tomuto kroku, aby Mohammada Rezu učinili poslušným jejich zájmům.

1925³⁴, se voleb účastnily strany tři – reformistická, obrozenecká a socialistická, za celé období Rezova panování se voleb nezúčastnila ani jedna strana.³⁵ Za těchto okolností chybějící statistiky o zastoupení stran v madžlesu ani nejsou potřebné. Také pokusy založit jednu režimní stranu skončily fiaskem prakticky ještě předtím, než mohla začít fungovat. Opětovnou participaci stran a aliancí ve volbách nalézáme až v roce 1941.

Tisk byl pod cenzurou. Většina novin buď podléhala přímé kontrole, nebo byla zrušena. Drtivá majorita Íránců sice byla negramotná, ale často se noviny předčítaly nahlas na bázáru a dalších veřejných místech, tudíž cenzura tisku nezasáhla pouze gramotné elity. Došlo k potlačení mnohých nezávislých politických a sociálních organizací, i přesto se určitý limitovaný pluralismus v druhé polovině dvacátých let toleroval.³⁶ Nejvíce se proti režimu vymezovali představitelé konstitučního hnutí z počátku století, byť jejich opozice měla daleko k otevřenému vyhranění se vůči režimu. Tito lidé jako Mosaddeq nebo Mostoufi neupírali Rezovi jeho zásluhy na stabilizaci země, ale na druhé straně brzy pochopili, že Rezá má tendence uzurpovat moc pro sebe a být absolutním panovníkem, nikoliv konstitučním.³⁷ Zlom nastal na přelomu desetiletí a do roku 1934 byla většina hlasů potenciální opozice vůči režimu zlikvidována. Velkou část vlivu ztratilo duchovenstvo, přestože platná ústava mu připisovala nemalý vliv, a omezena byla moc velkostatkářů. Co ale Rezá Šáh nenarušil, byly kořeny feudální struktury. Bez toho všechny modernizační reformy měly sice intenzivní efekt, ale z dlouhodobého hlediska nepřinášely ovoce. Tradiční aristokracie byla rozpolcená již od roku 1923 v otázce vztahu k nové síle, jíž Rezá představoval. Část aktivně nového šáha podporovala, zbytek se uchýlil do pozice pasivního podrobení se, přizpůsobení se. Aby mohl Rezá vybudovat silný stát, potřeboval k tomu inteligentní vzdělané lidi. Vzdělání měli především tradiční elity z qadžárovských dob a mladí lidé vystudovaní v Evropě. Zbytek obyvatel byl negramotný, sám Rezá neměl vzdělání a číst a psát se učil sám po nocích.³⁸ Cílem nového šáha bylo kooptovat podstatnou část tradičních elit. Dopad reform na tradiční pozemkovou aristokracii byl proto malý. Ostatně pozemkoví vlastníci ovládali nadále madžles (viz tabulka č. 1) a na tom se do roku 1963, kdy rapidně jejich počet poklesl na 35%

³⁴ V případě Obrozenecké strany se jedná o období až do roku 1927. Tato strana byla hlavní oporou Rezy Chána v období jeho premiérské funkce a po jeho nástupu na trůn ji nahradila nejprve strana Nový Írán a poté Progresivní strana, ale i ta byla nakonec brzy postavena mimo zákon.

³⁵ Viz Kauz, R., Sharoudi, H. K., Rieck, A., Iran. In Grotz, F., Hartmann, Ch., Nohlen, D., *Election in Asia and the Pacific : A Data Handbook. Vol. I. Middle East, Central Asia and South Asia*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 71, tabulka č. 2.4.

³⁶ Srovnej Katouzian, H., Riza Shah's political legitimacy and social base, 1921-1941. In Cronin, S., *The Making Of Modern Iran : State and society under Riza Shah, 1921–1941*, Routledge, New York 2003, s. 15.

³⁷ Nebyla to opozice vůči osobě Rezy Šáha, ale vůči změně dynastie jako takové.

³⁸ Afkhami, G. R., *The life and times of the Shah*, University of California Press, Los Angeles 2009, s.4.

v souvislosti s nabouráváním tradiční feudální struktury, nic nezměnilo. Nejvíce se reformy dotkly středních tříd a těch nejchudších.

ZAMĚSTNÁNÍ	Složení 5. madžlesu (v době hlasování o změně dynastie)	Průměrné složení v letech 1926 - 1933
Pozemkoví vlastníci	49	56
Duchovní	24	17
Obchodníci	4	11
Jiné	69	59

TABULKA č. 1 Složení madžlesu v počátečních letech vlády Rezy Šáha (v %) ³⁹

Jinak řečeno, režim za vlády Rezy Šáha se vyvíjel za podpory nacionalistické elity, jejíž agenda nešla ve spolupráci s tradičními prostředkujícími vrstvami společnosti, které představovala střední třída, a často šla dokonce proti nim. Režim podporovaly tradiční elity - pozemkoví vlastníci, obchodníci a qadžárovští politici – a měl na své straně mnoho mladých lidí, které lákala především vize prosperity, míru a modernizace. Hlavní oporu režimu tvořila armáda, jejíž důstojníci byli úspěšní ve svých politických ambicích, a vysoce centralizovaná civilní byrokracie, v níž byly transformováni zástupci tradičních elit.

3.2.2. Klíčové postavení armády

Armáda od začátku budovaná okolo osoby Rezy Chána představovala jednu z klíčových složek režimu. Ztělesňovala jeho hlavní oporu a prostředek k unifikaci země. Zajišťovala primární postavení centrální autority a měla bojovat proti lokálním autoritám. Velkou část toho ovšem prováděly kmenové ozbrojené skupiny, které byly za tímto účelem zásobeny zbraněmi a posílány vůči jiným kmenům. Armáda přesto veškeré úspěchy prezentovala jako svá vítězství. Obrana před vnější agresí zůstala jen teoretickou další rolí armády. Cílem Rezy Šáha bylo vyprodukovat silnou efektivní profesionální organizaci, ale ve skutečnosti byla armáda vojensky neefektivní, strukturálně oslabená a vysoce politizovaná. ⁴⁰

Rezá Šáh stavěl hlavně na centrální divizi, která sídlila v Teheráně. Měla nejvíce členů, byla nejlépe trénovaná a vyzbrojená. Rostoucí propast mezi touto divizí a divizemi lokálními, jež se brzy začala projevovat, se ukázala jako úmyslná šáhova politika. Šáh si

³⁹ Součet procent v jednotlivých sloupcích nedává 100 z toho důvodu, že některé lze zařadit do více skupin najednou. Např. mnozí duchovní ještě v této době byli zároveň pozemkovými vlastníky. Podobně i ve skupince „jiné“ mohou být některé osoby započítány vícekrát. Data převzata z Bill, J., *The Politics of Iran: Groups, Classes and Modernization*, Columbus, Ohio 1972, s. 124.

⁴⁰ Cronin, S., *Riza Shah and the paradoxes of military modernization in Iran, 1921-1941*. In: Cronin, S., *The Making Of Modern Iran : State and society under Riza Shah, 1921–1941*, Routledge, New York 2003, s. 38.

loajalitu armády udržoval udělováním vlivných politických funkcí a korupcí. Vojenská elita byla připoutávána k režimu. Rezá věděl, že ambice, hrabivost, nedůvěřivost a závist důstojnického sboru neustále rostly. V souvislosti s tím také rostly snahy o diskreditaci v rámci důstojnických sborů, což destabilizovalo celou armádní organizaci.

Na počátku 20. let se armáda stále spoléhala na zastaralé způsoby verbování do armády, což hodlal Rezá Chán změnit a již mezi lety 1923-25 prosazoval zavedení branné povinnosti. Zákon prošel v červnu 1925, ale jeho implementaci bylo třeba zpozdít a když se o ni armáda v roce 1927 pokusila, musela čelit rozsáhlému odporu. Odvody výrazně pozměnily složení armády a snížily její efektivitu.⁴¹

Již od počátku formování nové armády se v ní formovala opozice vůči jejímu vrchnímu veliteli. Opoziční skupiny v armádě lze rozřadit do tří kategorií. První vzešla ze sporu mezi bývalým četnictvem a kozáckou divizí.⁴² Druhá odrážela nespokojenost, kterou vyvolala republikánská myšlenka a s ní vize Rezovy diktatury. Třetí se zformovala během vzpoury vedené mladšími důstojníky v roce 1926.⁴³ Armáda tedy zdaleka nebyla tak jednotná, jak se prezentovala, nicméně Rezovi se podařilo armádu ke konci dvacátých let umlčet stejně jako celou občanskou společnost. Armáda byla umlčena, ale problémy nepřekonány, což se projevilo při vojenské invazi spojenců v roce 1941.

3.2.3. Nezávislost šíitských duchovních

Otázka role církve je velice komplikovaná. Nenajdeme jednoznačné stanovisko k Rezově vládě, k modernizaci apod. Šíitští duchovní v tomto směru nikdy nebyli plně jednotní. Mnozí se stáhli do ústraní a zaujali kvietistickou pozici⁴⁴, kdežto jiní vystupovali aktivně proti. I přes nejednotnost postojů je možné tvrdit, že klér byl nejsilnější opoziční silou vůči režimu obou pahlavských šáhů.

Rezá Chán byl s šíitskými duchovními od roku 1921 vcelku zadobře, neboť i pro ně představovalo obnovení národní důstojnosti a stabilizace⁴⁵ žádoucí cíle. Vzájemné vztahy se

⁴¹ Tamtéž, s. 44-46.

⁴² Rezá Chán působil v kozácké divizi a po pochodu na Teherán v roce 1921, který s ní uspořádal, a během následného vzestupu k moci a nástupu na trůn se spoléhal hlavně na tyto složky armády. Byli to kozáčtí důstojníci, kteří získávali vysoké posty ve státě. Ačkoliv v roce 1921 bylo četnictvo a kozáctvo spojeno, napětí přetrvávalo mezi nimi i nadále právě díky upřednostňování ex-kozáckých složek.

⁴³ Cronin, S., *Riza Shah and the Paradoxes*, c.d., s. 51.

⁴⁴ Viz Zirinsky, M., *Riza Shah's abrogation of capitulations, 1927-1928*. In: Cronin, S., *The Making Of Modern Iran: State and society under Riza Shah, 1921-1941*, Routledge, New York 2003, s. 88.

⁴⁵ Bavíme-li se o stabilitě za vlády Rezy Šáha, tak je tento pojem chápán v kontextu iránské historie. Z hlediska srovnávání se západními zeměmi bychom těžko použili výrazu stabilita, ale oproti předchozím vládám v Íránu nová vláda bezpochyby stabilní byla.

ochladily v roce 1924, kdy Rezá horlivě zastával republikánskou vizi Íránu. Většina duchovních znepokojená vývojem v Turecku oponovala republice, neboť by to pro ně mohlo znamenat velké omezení. Rezá Chán byl velice dobrým diplomatem a pochopil, že musí ustoupit od myšlenky nastolení republiky, a zřejmě tehdy začal uvažovat o založení vlastní dynastie.⁴⁶ Šiitští duchovní tento tah přivítali a Rezovu povýšení do role šáha nebránili, dokonce vyzývali k jeho podpoře!⁴⁷ Nebyl důvod se Rezova kralování obávat, jelikož se k nim dosud choval s respektem. Vize krále Rezy byla z jejich pohledu méně nebezpečnou než vize republikánského uspořádání.⁴⁸

Po nástupu na trůn Rezá místo projevu vděčnosti začal omezovat moc kléru. Jednou z priorit se stala sekularizace. Duchovní postupně ztráceli své výsadní postavení ve vzdělávání a justici. Nešlo ale o úplnou ztrátu vlivu na tyto oblasti dříve plně pod kontrolou církve. I nadále existovaly církevní školy, ale vedle toho se objevily i civilní. Zatímco počet studentů v civilních školách narůstal, v církevních klesal. To vše snižovalo příjmy duchovních. Ztratili své finanční jistoty. Není proto divu, že duhovenstvo vesměs oponovalo vládě Rezy Šáha.

Paradoxně omezování církve - ztráta silného politického, sociálního a ekonomického postavení - vedlo k zesílení její prestiže. Kroky podniknuté proti váženým duchovním způsobily veřejný odpor k vládě Rezy Šáha. Posílil se vliv náboženství v životě, protože lidé už na náboženské představitele nenahlíželi tak negativně jako dříve. Duchovní se v jejich očích očistili, oprostili od majetku a to jim dávalo velký vliv, který stát neměl pod dohledem.⁴⁹ Navíc sekulární nacionalismus ohrožoval (i kdyby jenom domněle) určité morální zásady vycházející z islámské víry, a tak s rostoucí nespokojeností s režimem rostl význam role islámu a potažmo šiitských duchovních. De Groot to vyjadřuje velice výstižně, když píše, že *„zesílená nevraživost ‚státu‘ a ‚náboženství‘ mohla povzbudit politický*

⁴⁶ Důvodem k tomuto kroku ovšem nebyl jen tlak ze strany šiitských duchovních a dalších civilních složek, především pak jeho politických odpůrců z reformistické strany. Svou roli sehrála také armáda, v níž hrozilo, že se může rozštěpit.

⁴⁷ Keshavarzian, A., *Turban or Hat, Seminarian or Soldier: State Building and Clergy Building in Reza Shah's Iran*, *Journal of Church and State*, 45,1 (2003), s. 93 – 94.

⁴⁸ Bylo by na místě se ptát, proč vůbec byli pro přerušení svazků s Qadžárovcí. Proč preferovali Rezu? Odpověď by bylo nejhodnější hledat v zahraničním vlivu, kterému panovníci z dynastie Qadžárovců podléhali. Sílicí role evropských mocností v Íránu ohrožovala islám a jejich tradiční pozici, což bylo patrné ze zkušenosti islámských institucí okolních zemí. Rezá Šáh představoval osobu, která měla v úmyslu zbavit se jakéhokoliv západního vlivu a z tohoto pohledu se zdál být pro duhovenstvo jako dobrá volba, když zamezili jeho republikánskému tažení. Šáh Rezá byl menším zlem nejen oproti prezidentovi Rezovi, ale i oproti šáhovi z dynastie Qadžárovců.

⁴⁹ Srovnej De Groot, J., *Religion, Culture and Politics in Iran: From Qajar to the Khomeini*, I.B. Tauris, London 2007, s. 5. Příhoda, kterou de Groot uvádí, je sice až ze sedmdesátých let, ale výstižně poukazuje na to, co bylo již delší dobu viditelným jevem – přílnutí mladých k hodnotám islámu a kontrast dobré náboženské nezištné vlády a tyranické zkorumpované šáhovy vlády.

*kvietismus mezi pobožnými, ale také upevnila příspěvek a relevantnost náboženství v politické opozici.*⁵⁰

Odklon od režimu a na druhé straně větší souznění s náboženskými strukturami způsobil ve sledovaném období hlavně zákon, který nutil muže nahradit své tradiční pokrývky hlavy klobouky v evropském stylu tzv. pahlavskými čapkami. To vyvolalo silné emoce mezi širokými vrstvami lidu a bylo vedle branné povinnosti jedním z impulsů pro rozsáhlé protesty z let 1927-1929. Výjimka byla učiněna pro osm jasně definovaných skupin, které se všechny vztahovali k duchovenstvu.⁵¹ Jen tyto skupiny mohly i nadále nosit tradiční turbany či v případě jiných církví pro ně tradiční oblečení. To mělo jeden nezamýšlený efekt – vytvoření jasně vymezeného kléru⁵².

I v případě zavedení branné povinnosti měl klér výjimky. Zpočátku byli duchovní v opozici proti odvodům, ale tu se podařilo neutralizovat dohodou, že konskripce nebudou platit pro studenty náboženství. Pozice církve se snížila, ale současně ji režim toleroval. Můžeme to shrnout tak, že církev zdaleka nepodléhala plně doзору státu, získávala pro sebe ústupky z mnohých legislativních opatření, nikoliv ale z těch, která přímo a zásadně snižovala její vliv. V mnohých oblastech si uchovala autonomní postavení na státu, které historicky bylo jedno z největších mezi islámskými zeměmi.⁵³

3.3. Írán v letech 1953-1963

3.3.1. Politické strany a parlament

Když Mohammad Rezá nastoupil v roce 1941 po abdikaci svého otce na trůn, převzal zemi, která se nacházela v chaosu. Trvalo několik let, než dokázal plně chopit moc v roce 1953. Do té doby bychom mohli mluvit o politickém otevírání režimu. Šáh vykonával pouze ceremoniální funkci, kterou mu přisuzovala ústava. Vůči premiérovi se nacházel de facto

⁵⁰ De Groot, J., c.d., s. 137.

⁵¹ Keshavarzian, A., c.d.,s. 105.

⁵² Tamtéž, s. 82. Podle Keshavarziana nezamýšleným důsledkem budování státu za Rezy Šáha (budeme-li vycházet z definice státu Maxe Webera, tak před nástupem Rezy Šáha na trůn o existenci státu nemůže být řeč a právě centralizaci mohlo být vzniku státu docíleno) bylo vytvoření jasných hranic toho, kdo jsou duchovní. Došlo k vytvoření, definování „duchovenstva“ jako celku. Příčinou bylo např. zavádění pravidel pro oblékání. Tím, že se udělaly ústupky a jasně se vymezilo, kdo i nadále může nosit turban, se zároveň jasně vymezilo, kdo je skutečnou náboženskou autoritou. Viz Tamtéž, s. 105 – 106.

⁵³ Narozdíl od Egypta či Turecka a dalších zemí, kde převládají sunnitě, v Íránu byli ulamá tradičně mocnější a nezávislejší na vládě. Srovnej Keddie, N.R., *The Iranian Power Structure and Social Change 1800 – 1969: An overview, International Journal of Middle East Studies*, 2,1 (1971), s. 12 – 13. Dalo by se říci, že ulamá spolu s centrální vládou a kmenovými vůdci tvořili několik center moci, proto se na ně Rezá Šáh zaměřoval a omezoval jejich vliv, chtěl-li centralizovat zemi, leč vzhledem k předchozímu rozsáhlému vlivu ulamá nebylo možné připravit klér o autonomii v tak krátké době.

v podřadném postavení. Opět vzrostl význam parlamentu, jež se ovšem nacházel pod vlivem dvou mocností, které v té době v Íránu vojensky intervenovaly. Bývalý politikové se vrátili do veřejného života, rozvinul se intelektuální život. Rozšířilo se vydávání tisku, jehož velká část kritizovala šáha, což se šáh snažil vyvažovat dotacemi některých novinářů ve víře, že ho budou bránit.⁵⁴ Paradoxně zahraniční intervence vedla k liberalizaci a bývala by možná vedla i k demokratizaci, kdyby britské a americké tajné služby v roce 1953 opět nezasáhly.

Vzniklo několik stran na víceméně volné bázi. Co je ale zajímavé – všechny tyto strany měly minimální zastoupení v madžlesu.⁵⁵ Ten nadále ovládali především pozemkovými vlastníci (viz tabulka č. 2) a několik ulamá⁵⁶, jejichž počet ale nadále klesal. Pokud byli v madžlesu straníci, většinou se jimi stali až po svém zvolení. Z toho pohledu nelze zákaz stran ve volbách 1954 považovat za příliš citelný zásah do existujícího politického pluralismu, jelikož politické stranictví nepředstavovalo íránskou silnou stránkou. Proti stranám se použil dekret z roku 1931, který zakazoval kolektivistickou ideologii, což postihlo nejen komunistickou stranu Hezb-e túde-je Írán (dále jen Túde), ale celou Národní frontu (dále jen NF).⁵⁷ Mnohem více než zákaz participace stran ovlivnil politické fungování 50. let jiný krok – zavedení Senátu.

zaměstnání	Průměrné zastoupení v letech 1952-1963	Změny v roce 1963
Pozemkoví vlastníci	57	35
duchovní	4	0
Ostatní (vládní zaměstnanci, obchodníci, byrokraté, soukromý průmysl, nižší třída)	80	124

TABULKA Č. 2 Složení parlamentu v počátečních letech vlády Mohammada Rezy (v %)⁵⁸

Již základní zákon z roku 1906 zaváděl dvoukomorový parlament, nicméně až do roku 1949 fungovala jen komora dolní. Pro šáha bylo ustavení Senátu výhodné, neboť posilovalo jeho pravomoci – jmenoval polovinu jeho členů a mohl tímto krokem omezit význam poslanců madžlesu. A o to se také snažil. Do Senátu najmenoval příslušníky nové byrokracie, kteří tak oslabovali vliv ulamá a velkostatkářů, jež ovládali madžles. Současně šáh inicioval

⁵⁴ Milani, A., *The Shah*, Palgrave Macmillan, New York 2011, s. 98.

⁵⁵ Lenczowski, G., *Political Process and Institutions in Iran: the Second Pahlavi Kingship*. In: Lenczowski, G., ed., *Iran under the Pahlavis*, Hoover Inst. Pr., Stanford 1978, s. 447.

⁵⁶ Správný přepis z perštiny by byl „olamá“, nicméně v češtině je zažitý přepis z arabštiny „ulamá“ a to i v případech, že se vztahuje k Íránu.

⁵⁷ Abrahamian, E., *Iran between two revolutions*, Princeton University Press, Princeton, N.J. 1982, s. 419.

⁵⁸ Viz poznámka pod čarou č. 39. Součet procent přesahuje 100, jelikož bylo možné, že někdo vykonával současně několik povolání. Zdroj dat: Bill, J., *c.d.*, s. 124.

změny v ústavě, která se za vlády jeho otce měnila minimálně.⁵⁹ Tyto změny posilovaly moc šáha a dávaly mu pravomoc rozpustit jak madžles, tak senát. K další úpravě došlo v roce 1957. Prodloužil se mandát obou komor parlamentu, zvedl se počet poslanců madžlesu z 136 na 200 a panovník získal suspenzivní veto na zákony týkající se financí. V ostatních případech ovšem musel šáh podepsat rovnou, na tom se nic neměnilo.

Mohammad Rezá se až do počátku šedesátých let snažil nedat tradičním složkám společnosti podnět k spojení v opozici. Obával se aliance mezi tradičními obchodními vrstvami tzv. bázár a velkými pozemkovými vlastníky. I z toho důvodu sliboval podporu islámské víry a bázár, kteří kontrolovali velkou část země, si udrželi mnoho ze své autonomie a vlivu. Právě na těchto tradičních složkách stavěl v počátečních letech svou podporu, což se změnilo v souvislosti s ekonomickou krizí v šedesátých letech, kdy se oslabila moc tradičních elit a na jejich místo začali pronikat zástupci moderních tříd.

V roce 1957 vznikly dvě strany – nacionalistická a lidová strana. První (Hezb-e mellijún, dále jen Mellijún) měla funkci vládní strany a druhá (Hezb-e mardom, dále jen Mardom) loajální opozice. Nálepka „opozice“ pro Mardom zakrývala pouze skutečný fakt, že mezi oběma stranami prakticky neexistoval žádný rozdíl, o čemž svědčí i přezdívky, které si obě strany vysloužily. Říkalo se jim „ano“ a „ano pane“.⁶⁰ Šáh sympatizoval s americkým stranickým systémem, stěží ale mohl být nastolen funkční systém dvou stran seshora.

Do voleb do dvacátého madžlesu šáh povolil i účast nezávislým kandidátům a obrozené NF. Cílem nebylo uspořádat úplně svobodné volby⁶¹, ale jisté uvolnění atmosféry nelze režimu upřít. I přesto šáha neustále obviňovali z manipulování,⁶² a tak volby úplně zastavil a jmenoval nestraníka premiérem. Emámí ve funkci dlouho nevydržel a místo něj šáh pod tlakem z Washingtonu pověřil sestavením vlády dr. Amíního, amerického oblíbence, kterého ale sám příliš v lásce neměl.⁶³ Amíní uskutečnil několik zásadních kroků – rozpustil nový madžles, odvolal generála Šápúra Bachtijára z čela Sázemán-e ettelá'át va amnijat-e kešvar (dále jen SAVAK) a započal diskuzi s NF. Význam těchto akcí tkví v tom, že všechny vedly k omezení konzervativních vlastníků půdy, kteří představovali šáhovu oporu, a

⁵⁹ Ke změně došlo pouze v roce 1925. Týkala se uzákonění dědičnosti trůnu v rodu Pahlaví a úprav výjimečných situací, kdy by se uvolnil trůn a nebyl právě způsobilý dědic. Tato změna vylučovala explicitně z následnictví veškeré příslušníky Qadžárovců.

⁶⁰ Abrahamian, E., c.d., s. 39.

⁶¹ Milani, A., c.d., s. 247.

⁶² Prorežimní Národní strana vyhrála podle dostupných výsledků volby drtivým vítězstvím, kdežto nezávislí naprosto pohořeli. (Srovnej Zonis, M., c.d., s. 71) Oficiálním výsledkům ale nikdo nevěřil. Vypukly nepokoje, jež trvaly až do dalších voleb, které ovšem také nikoho neuspokojily. Mnozí je dokonce bojkotovali a studentské protesty měly za následek uzavření teheránské univerzity.

⁶³ Abrahamian, E., c.d., s. 423; Neoblíbenost Amíního ale nespočívala pouze (či primárně) v politických příčinách, ale v Amíního původu. V jeho žilách kolovala „Qadžárovská krev“. Milani, A., c.d., s. 255-256.

k posílení reformní střední třídy, jejíž tři členové v minulosti kritičtí k šáhovi se stali ministři. Došlo nejen k aktivizaci tradičních opozičních uskupení, ale i k objevení se nových skupin.

Amíní však nemohl plně uspokojit všechny požadavky na něj kladené z různých stran a po čtrnácti měsících musel rezignovat. Znepřátelil si pozemkovou aristokracii i členy madžlesu a senátu. Také mladá generace opoziční NF nedala Amínímu šanci.⁶⁴ Do premiérského křesla opět usedl šáhův člověk – Alam. Nové volby byly zmanipulovány, do čela ministerstva zemědělství postaven voják a zastavil se plán na druhou fázi pozemkové reformy, s níž se započalo za předchozího premiéra a jež se dotýkala nejvíce skupin, které dosud podporovaly režim. I přesto pozemková reforma úplně nezmizela, jen došlo k omezení její radikality. Krátce poté šáh vyhlásil svůj šestibodový program známý jako Bílá revoluce. Aby získal formální legitimitu, svolal neústavní referendum, ve kterém mohly poprvé volit i ženy, ačkoliv jejich hlasy se protentokrát nepočítaly. Šest bodů získalo oficiálně podporu 99% hlasujících.⁶⁵ Vzhledem k červnovým událostem téhož roku je tento výsledek značně nepravděpodobný, pokud by volby proběhly při tajném hlasování, a nikoliv za přítomnosti policie, která viděla, jak kdo hlasuje. Málokdo se odvážil zaškrtnout ne.

Vesměs lze roky po svržení Mosaddeqa označit jako léta ticha. Opoziční vůdci byli odříznuti od svých sympatizantů z veřejnosti a politické strany od svých sociálních základů. Opozice byla pouze skryta, ne eliminována. Její představitelé pomosaddeqovský vývoj vnímali jako ticho před bouří, šáh viděl v onom klidu potvrzení svého mandátu. Šance projevů názorů opozice veřejně byly nepatrné. Média podléhala kontrole. Režim spoléhal na armádní a byrokratické struktury, které rozšiřovaly svůj dohled nad společností.

Největší základnu pro pluralismus představovala i nadále ekonomika, kterou rozsáhlejší zásahy státu postihly až po roce 1963 skrz balíček reformních programů.

3.3.2. Role bezpečnostních složek

Stejně jako pro jeho otce představovala pro Mohammada Rezu armáda základnu, i když ne tolik výraznou jako v případě Rezy Šáha. Na tomto pilíři šáhovi moci existuje konsenzus mezi odborníky i diplomaty, ale je třeba si uvědomit, že uvnitř armády panovala nespokojenost, mnozí vysocí představitelé byli obviněni (nikoliv bezdůvodně) z konspirování vůči šáhovi a šáh se nemohl spolehnout na loajalitu armády v krizových okamžicích.⁶⁶

⁶⁴ Srovnej Milani, A., *c.d.*, s. 263-264.

⁶⁵ Kauz, R., Sharoudi, H. K., Rieck, A., *c.d.*, s. 72. Zajímavostí je, že ačkoliv voličům bylo položeno 6 otázek, mohli se vyjádřit pouze ano-ne o celém balíčku návrhů, nikoliv k jednotlivým bodům.

⁶⁶ Milani, A., *c.d.*, s. 205 – 212 a 251.

Trauma z válečné okupace zahraničními vojsky a málem ztráta politické kontroly na začátku 50. let naučily šáha několik věcí. Jednou z nich byla důležitost silných a dobře vybavených armádních složek. Pokračoval v modernizaci armády, kterou započal jeho otec, nakupoval nové zbraně a vybavení. Výstavba silné moderní armády z amerických peněz se obzvláště v pozdějších letech stala téměř posedlostí.

Panovník byl vrchním velitelem. Bez jeho souhlasu byla armáda neschopná, což se stejně jako za Rezy Šáha stalo základním problémem, jelikož šáh měl tendenci vždy při potížích odjet ze země a bez vrchního velitele v zemi si nikdo nedovolil konat. Opozice tak měla v takové situaci snadnou pozici. V roce 1953 pomohly situaci překlenout zahraniční tajné služby a podplacené davy, v roce 1979 už ale nikdo na šáhově straně nestál.

Armádu lze rozdělit na dvě skupiny – starší důstojníky, kteří sloužili ještě s Rezou Šáhem, a mladší, kteří studovali v Evropě. Obě dvě generace vyjadřovaly loajalitu šáhovi, ale každá z jiných důvodů. Loajalita těch starších se zakládala na afektu, vnímali ji jako svou morální a národní povinnost, mladší byli loajální šáhovi na základě jeho pozice nejvyššího velitele.⁶⁷ Oddanost mladší generace se tedy nevztahovala k osobě Mohammada Rezy, jak bývá typické pro sultanismy, ale k jeho funkci, čímž se vyznačují autoritářské režimy.

Armáda bezpochyby měla podíl na znovudosazení šáha na trůn po pádu Mosaddeqa, ať už hrály americké a britské tajné služby v převratu jakoukoliv roli.⁶⁸ Právě rok 1953 ovlivnil následující léta, jimž dominovala koalice civilních a armádních elit. Osoby, které se podílely na státním převratu jako generál Fazlolláh Záhedí či generál Bachtijár, získaly vlivné politické pozice. Nicméně armáda jako celek do politiky po roce 1953 významněji nezasahovala, byla poslána do kasáren a odříznuta od vlivu na každodenní politiku. Přesto se měla lépe než za Mosaddeqa, který se jí pokoušel omezit rozpočet a dostat armádu do pozice, která jí dle ústavy příslušela.⁶⁹

Přestože armáda jako celek neměla na politiku příliš vlivu, uchovala si výsadní postavení. Po šáhovi zastávali nejdůležitější pozice ve státě šéfové bezpečnostních a armádních složek. Nacházeli se zhruba na 3. až 11. pozici po šáhovi v struktuře politické elity, kdežto např. premiér byl až na pozici 17.⁷⁰ Větší vliv měly už jen královna-manželka a

⁶⁷ Afkhami, G.R., c.d., s. 289.

⁶⁸ Rolí Američanů a Britů se podrobně zabývá např. Stephan Kinzer ve své knize *All the Shah's men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken 2003. Odkazuje se především na paměti Kermita Roosevelta, jedné z hlavních postav v převratu. Kinzer je ale kritizován např. Afkhamim (viz Afkhami, G.R., c.d.) za to, že celé události zkresluje a role Roosevelta je zveličována.

⁶⁹ Nirumand, B., *Iran: the new imperialism in action*, Monthly Review Press, New York 1969, s. 95.

⁷⁰ Srovnej Bill, J., c.d., s. 40-43, zejména graf č. 6 Pahlavská politická elita (s.41). Šáh je počítán jako nultý výchozí bod v samém srdci systému.

princezna.⁷¹ Na modernizaci armády a vývoj šly obrovské sumy peněz. Šáh vybudoval krom pozemní také námořní a leteckou složku.

Byť byl Mohammad Rezá nejvyšším velitelem, jeho dohled nad armádou nebyl tak velký, aby se nedalo v této instituci udělat na režimních postojích víceméně nezávislou kariéru a vyšvihnout se z nejnižších společenských vrstev do vyšších tříd. V armádě působil značný počet utajených komunistů a to i na vyšších pozicích.⁷² Podobně fungovala ke společenskému vzestupu i byrokracie. Podstatnými se staly schopnosti a dovednosti, byť pro ty úplně nejvyšší pozice představovaly až druhořadé požadavky.⁷³ Důraz na schopnosti a dovednosti se projevoval především v ekonomice včetně Národní íránské ropné společnosti (dále jen NIOC), kde i přes všeobecný opačný trend ve společnosti talent a schopnosti, potažmo racionalita a efektivita hrály primární roli.⁷⁴ Právě zde bylo nejpravděpodobnější, že se schopný člověk dostane k vysoké funkci, aniž by měl konexe. O něco menší byla šance i v dalších ekonomických podnicích – Chúzestánském vodním a energetickém úřadu (dále jen KWPA) a Plánovací organizaci.

Bezpečnostní složky byly nástrojem ke kontrole voleb. V roce 1957 došlo k založení národní inteligentní a bezpečnostní organizace SAVAK. Nehumánní metody, které SAVAK používal, se naučil od svých amerických a izraelských kolegů. Jeho členy vycvičili západní agenti, zatímco struktura SAVAKu se nápadně podobala struktuře Mossadu. Tato součást íránských bezpečnostních složek převzala hlavní roli v kontrole opozice.⁷⁵ Její brutální praktiky cílily hlavně na íránské komunisty a to i přesto, že Túde se po roce 1953 rozložil a nepředstavoval významnou hrozbu.⁷⁶ V době studené války a na straně Spojených států Írán jasně deklaroval svůj antikomunismus.

⁷¹ Tamtéž. Bill neuvádí, jaká konkrétní princezna se skrývá pod označením „princezna č.1“, s největší pravděpodobností ovšem šlo o princeznu Ašraf Pahlaví, jež byla šáhovým dvojčetem a měla obrovskou moc, zasahovala do politiky, často konala bez vědomí šáha. Mnozí lidé, kteří od šáha něco potřebovali, ať to byli zahraniční diplomaté či domácí elity, často zprostředkovali své žádosti právě skrz šáhovu sestru-dvojče. Britští diplomaté si u ní „podávali dveře“. Ašraf byla známá svou láskou k mužům a penězům. Proslula svými sexuálními skandály, gamblerstvím, prodejem drog, špionáží pro Brity a spojením s americkou mafií. Generál Fardust ji ve svých pamětech označuje za „nejzkorumpovanější ženu na světě“ a „satana“. Ašrafina ohromného vlivu si je ve svých memoárech (Pahlaví, F., *Paměti*, Argo, Praha 2004) vědoma také císařovna Farah Pahlaví.

⁷² Milani, A., *c.d.*, s. 205.

⁷³ Bill, J., *c.d.*, s. 28-30

⁷⁴ Tamtéž, s. 106-107.

⁷⁵ Dodnes se vedou spory nakolik a zda vůbec věděl šáh o skutečných praktikách SAVAKu, o mučení nevinných lidí a jejich popravách. Na jedné straně se objevuje názor, že neměl SAVAK plně pod kontrolou, a tudíž ani neměl tušení o skutečném rozsahu brutality. Pokud nějakou objevil, tvrdě ji potrestal. Na druhé straně je ovšem otázkou, zda je možné, aby šáh mohl nevědět o tom, co se ve skutečnosti děje. Mnohé případy podle svědectví dokonce sledoval a nechával se o nich informovat.

⁷⁶ Rozpadem Túde se zabývá ve svém článku Maziar Behrooz. Behrooz si klade otázku, jak je možné, že jedno z největších komunistických hnutí na Středním Východě během zhruba pěti let do roku 1958 zmizelo ze scény. Počátky rozpadu je třeba hledat v období státního převratu z roku 1953. V té době totiž Túde paralyzovala vnitřní frakcionalizace, tudíž nebyl schopen adekvátně reagovat na události. Frakcionalizaci se nepodařilo

3.3.3. Role duchovenstva

Církev si udržela velkou část své autonomie. Šiitští duchovní nadále vykonávali svůj vliv nad řadou mešit, nadací, společenských sálů a kněžských seminářů. Ačkoliv jejich pozice nebyla zdaleka tak silná jako za Qadžárovců a sekularizace vzdělávacího a právního systému stále pokračovala, v oblastech působení, které jim zůstaly, měli značnou nezávislost a nepodléhali dohledu státu. Narozdíl od mnohých autoritářských režimů, kde byla představitelům církve schvalována kázání, nejsou z Íránu žádné podobné informace. Navíc s ohledem na mnohá vůči režimu kritická kázání ájatolláha Chomejního a dalších lze usoudit, že co do obsahu jejich obsahu měli ulamá volnou ruku. To platí i o náboženských prohlášeních, která vyjadřovala nesouhlas s politikou režimu.

Vztah Mohammada Rezy vůči kléru je největším rozdílem oproti režimu za jeho otce. Po nástupu na trůn se snažil s duchovními usmířit, s čímž souvisí dva důležité kroky – zvýšení počtu mešit a nárůst počtu náboženských škol.⁷⁷ Obecně byl šáh celkem vstřícný k požadavkům duchovenstva. Šiitští vůdci podporovali vládu Mohammada Rezy jen sporadicky, ale uznávali ho vesměs jako suveréna a obránce šiitské víry. Pokud ho přímo nepodporovali, tak se nacházeli spíše v neutrální pozici než v jasné opozici. Většina významných šiitských představitelů si udržovala své apolitické postavení. Stále převládal kvietistický postoj, který mnozí praktikovali již za vlády Rezy Šáha. Pokud je režim nechal být a nevytvářel zákony a hodnoty v rozporu s islámem, neexistoval důvod ho napadat. Této skupině duchovenstva nešlo o moc a vytvoření islámského státu, jehož obhájcem se stal Chomejní.

Do role jasné opozice se stavěla jen určitá část kléru, která se v tomto svém úsilí spojila s komunisty a velkými pozemkovými vlastníky. Šáh to označoval za „černorudou nepřírozenou alianci.“⁷⁸ V létě 1963 vypukly nepokoje proti šáhově Bílé revoluci, jejichž ztělesněním a vůdcem se stal Rúholláh Chomejní. Hlavní zdroj nespokojenosti představovala pozemková reforma a v menší míře ženská práva. Nešlo ale ani tak o samotnou podstatu pozemkové reformy, ale o to, jakým způsobem byla implementována.⁷⁹ Většina duchovních

překlenout ani v následujících letech. Viz Behrooz, M., Tudeh factionalism and the 1953 coup in Iran, *International Journal of Middle East Studies*, 33, 3 (2001).

⁷⁷ Milani, A., c.d., s. 100.

⁷⁸ Mohammad Rezá Pahlaví tuto alianci nazývá jako nepřírozenou či zvrácenou alianci červené a černé (*the unholy alliance of red and black*), přičemž červená značí komunisty a černá náboženské fanatiky, radikální islamistické teroristické skupiny, které nechápou skutečnou podstatu islámu. Viz Pahlaví, M.R., *Answer to history*, Clarke Irwin, Toronto 1980, kapitola 11.

⁷⁹ Srovnej Bill, J., c.d., s. 24

vůdců země se na nepokojích aktivně nepodílela.⁸⁰ Nepodporovali radikální přístup, který prosazoval Chomejní, ale na druhou stranu mnozí cítili, že je třeba ho veřejně podpořit.⁸¹ Nesouhlasili s Chomejního metodami, ale opozici vůči Bílé revoluci s ním víceméně sdíleli. Často se poukazuje na velkou nespokojenost šíitských duchovních s režimem otce i syna, ve skutečnosti za všemi podobnými akcemi, jako byla ta z léta 1963, stáli radikální islamisté, které lze stěží označit za představitele většiny kléru. Císařovna Farah vzpomíná v *Pamětech* na to, že špatné vztahy kléru a šáha nebyly zdaleka platné pro celou skupinu duchovenstva: „*Ať už šlo o volební právo žen, boj s negramotností nebo pozemkovou reformu, manžel neustále narážel na protesty části duchovních (s jinými však udržoval velmi přátelské vztahy, zejména s ájatolláhy Behbeháním a Chonsarím).*“⁸² Mnozí zástupci kléru využívali legálních nenásilných cest k tomu, aby umírňovali vládní politiky a lobovali za své zájmy. Jejich stížnosti a žádosti byly vyslechnuty, ne vždy ovšem vyslyšeny.

Aktivita šíitských duchovních začala stoupat až v sedmdesátých letech, kdy již nešlo udržet apolitickou či umírněnou pozici. Do té doby to byla obecně nezávislá složka režim tolerující a režimem víceméně tolerovaná.

⁸⁰ Pahlavi, M. R., *Answer, c.d.*, s.104.

⁸¹ Afkhami, G.R., *c.d.*, s. 233.

⁸² Pahlavi, F., *c.d.*, s. 232.

4. Ideologie

4.1. Ideologie v autoritářském režimu

Podle Linze je v případě autoritářského režimu vhodnější mluvit spíše o mentalitě než o ideologii. Ideologie jsou „*systémy myšlenek více či méně intelektuálně vypracovaných a organizovaných intelektuály, pseudointelektuály či s jejich pomocí, často v psané formě.*“⁸³ Mentality jsou oproti tomu „*způsoby myšlení a cítění, více emocionální než racionální, které poskytují nekodifikované způsoby reakce na různé situace.*“⁸⁴ Zatímco ideologie je utopická, mentalita je více spojena s minulostí a přítomností. Jinými slovy, ideologie rovná se propracovaný koncept, který má nějaký cíl, vysvětluje nejen sociální a ekonomické vztahy, ale také původ člověka a jeho roli ve společnosti. Distinktivní mentalita není propracovaná, je to jen určitý způsob projevu, který není zapracován do širší ideologie. Z toho důvodu je pro mentalitu těžké, aby se masově rozšířila. Vlivem absence ideologie na mobilizaci se budeme více zabývat v následující kapitole.

Distinktivní mentalita v autoritářských režimech nabývá různých podob. Často bývá vojácká až technokratická, postupem času pak získává byrokratizační náběh. Typ diskurzu se liší také podle pozice ve studené válce. Prozápádní autoritářské režimy často používaly antikomunistický diskurz. Vládnoucí skupina se může odvolávat na hájení tradičních hodnot, v méně industrializovaných zemích pak často zaznívají hesla jako modernizace, sekularizace či autonomizace. Nic z toho ale není natolik propracováno, aby se dalo mluvit o ideologii.

Rozdíl mezi vypracovanou centrální ideologií a distinktivní mentalitou je jedním z hlavních rozdílů mezi autoritářstvím a totalitarismem. Je ovšem třeba si uvědomit, že hranici mezi ideologií a mentalitou nelze přesně načrtnout. Na druhou stranu to neznámá, že by rozlišení mezi ideologií a mentalitou bylo irelevantní. Zatímco pro autoritářství je typická distinktivní mentalita, ačkoliv se vládnoucí skupina může snažit vyvinout z ní ideologii či manipulovat a inkorporovat hlavní ideologické styly, ale selhává a vytváří jen soubor nějakých symbolů a ceremonií, totalitarismus je charakteristický vypracovanou a řídicí ideologií. Tato ideologie je exkluzivní, autonomní a více či méně intelektuálně vypracovaná.⁸⁵ Vládnoucí skupina se s touto ideologií plně ztotožňuje a používá ji jako základ pro legitimizaci svých politik. Každá taková ideologie má určité hranice, za nimiž leží

⁸³ Linz, J., c.d., s. 162.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž, s. 70.

odpadlictví, které bývá potrestáno.⁸⁶ Lze tedy celkem jasně odlišit, co spadá do kolonky „my“ a co již ne. Ideologie totalitárních režimů je vylučující. Plně totalitární režim disponuje téměř úplnou kontrolou nad formulací a interpretací ideologického obsahu. Nesnaží se inkorporovat prvky odjinud. Pro takový režim je velkým problémem církve, jelikož sama má velice vypracovanou ideologii, která je navíc v případě katolicismu řízena z vnějšku. Totalitární ideologie má svůj konečný cíl, definitivní smysl konání.

Sultanistické režimy se snaží produkovat něco, co nazývají ideologií. Mnohem výstižnější by bylo označení „pseudoideologie“. Sultanistická pseudoideologie se často odvolává na dávné úspěchy a vymezuje národ proti sousedním státům po stránce etnické.⁸⁷ Dochází k arbitrární manipulaci se symboly. Vládce je glorifikován a pseudoideologii nebere nikdo vážně včetně zastánců režimu. Sultanistickým režimům chybí ideologické odůvodnění, vládce a jeho nejbližší dokonce nereprezentují žádnou třídu, ani skupinový zájem. Neexistují prorežimní intelektuálové, kteří by artikulovali řídící ideologii. V tomto ohledu jsou si autoritářské a sultanistické režimy podobné a nelze mezi nimi v rámci ideologické dimenze načrtnout jasnou hranici. Hlavní rozlišení spočívá především v tom, že zatímco v sultanistických režimech se distinktivní mentalita váže k osobě vůdce, v autoritářských zdaleka není tolik personalizovaná.

4.2. Írán v letech 1926 – 1933

Vládu Rezy Šáha charakterizují dvě hlavní ideje, jež umožnily transformaci země: sekulární nacionalismus a modernizace, či *pseudomodernismus*, jak ho definuje H. Katouzian.⁸⁸ Obě dvě symbolizovala v očích íránského lidu osobnost Rezy Šáha, který se sám prezentoval jako jejich ztělesnění. V této ideologické personifikaci lze spatřovat jednu ze sultanistických charakteristik režimu. Ovšem je otázkou, do jaké míry lidé skutečně ztotožnění nacionalismu a modernismu s Rezou Šáhem vnímali, na což je problematické, ne-li nemožné uspokojivě odpovědět.

⁸⁶ Linz, J., *c.d.*, s. 70

⁸⁷ Chehabi, H.E., Linz, J., *c.d.*, s. 14.

⁸⁸ Katouzian rozlišuje modernismus a *pseudomodernismus*, přičemž v Íránu dle něj šlo o druhý případ. Rozdíl mezi oběma pojmy spočívá v tom, že zatímco modernismus je produktem určitého vývoje ve vyvinutých zemích (Evropě), *pseudomodernismus* je produktem tohoto produktu. Lidé, kteří propagují *pseudomodernismus*, jsou odcizení kultuře a historii své země. Z toho důvodu jsou také tradiční hodnoty, techniky, symbolika brány jako projev zpátečnictví. V podstatě bychom velice volně mohli říci, že *pseudomodernismus* lze ztotožnit s westernizací. (Srovnej Katouzian, H., *State and Society in Iran : the eclipse of the Qajars and the emergence of the Pahlavis*. I.B. Tauris, London 2006)

Modernizace země představovala žádoucí cíl, metodou byly centralizace a sekularizace a celé se to vysvětlovalo skrz nacionalismus. Ani jedno však nelze označit za koncepčně propracované a promyšlené, abychom mohli mluvit o komplexní ideologii. Rezá Šáh nebyl teoretikem, který by své myšlenky zpracovával a soustavně rozvíjel do ucelené koncepce.

Hlavním zdrojem Rezova nacionalismu byly jeho národní hrdost a víra v to, že íránský lid může opět povstat a dosáhnout takové velkoleposti jako kdysi, kdy byla Persie mocnou říší a to nejen ve smyslu politicky vlivnou, ale také kulturně. Odvolával se na předislámskou minulost, v čemž lze spatřovat sekularistickou tendenci nacionalismu. Samotná volba jména dynastie odkazuje ke starověké Persii.⁸⁹ Silný patriotismus byl společným rysem obou dvou pahlavských šáhů.

V době, kdy Rezá Chán získal moc, byla země rozdělena mezi dvě sféry vlivu: britskou a sovětskou. Jak Británie, tak Sovětský svaz ohrožovaly íránskou nezávislost a územní jednotu. Zemi ovládaly chaos, korupce, bezvládní a nekompetentnost vládních elit. Za těchto podmínek není překvapivé, že se íránskému nacionalistickému hnutí dostalo velké podpory. Ostatně nacházíme se v historické etapě, kdy mnohé země světa, které byly zaostalé a kolonizované (ať už plně či částečně), objevovaly kouzlo nacionalismu. Írán nebyl výjimkou. Z nedávných událostí se ukazovalo, že demokratický nacionalismus konstituční revoluce z let 1906-07 nedokáže zabránit zahraničnímu nebezpečí, proto získal v době mezi dvěma světovými válkami nacionalismu samotný prioritu nad demokracií.⁹⁰ Pro Rezův nacionalismus odrážející se nejen v zahraniční, ale také v domácí politice a ekonomice byla typická snaha vymanit se ze zásahů jiných zemí do íránské politiky a ekonomiky a obnovit nezávislost státu. Pro Rezu znamenal nacionalismus „*tvrzení naprosté nezávislosti, oproštění od zahraničních zásahů a vlivů.*“⁹¹ V oblasti ekonomiky se od konce dvacátých let šáh začal zbavovat zahraničních odborníků, i přesto jich mnoho zůstalo a vliv Velké Británie na íránskou ekonomiku se významně nezměnil.⁹² Jako hlavní hrozbu vnímal šáh Sovětský svaz a teprve poté Spojené království. Aby se Írán dokázal vymanit z jejich vlivu, musel být národně jednotný. Z toho důvodu začal Rezá Chán budovat, ještě než se stal šáhem, silnou armádu a sjednocovat zemi. Armáda byla základ a velká část Rezových politik se odůvodňovala nejen

⁸⁹ „Pahlaví“ odkazuje k řeči a písmu používaných v době 250 př. n.l. až 226 n.l. (Pahlavi, F., *c.d.*, s. 113)

⁹⁰ Griffith, W.E., *Iran's Foreign Policy in the Pahlavi Era*, In Lenczowski, G., *Iran under the Pahlavis*, Hoover Inst. Pr., Stanford 1978, s. 367.

⁹¹ Ghani, C., *c.d.*, s. 299.

⁹² Paine, C., Schoenberger, E., *c.d.*, s. 15.

odkazy k modernismu a nacionalismu, ale projevovalo se i jeho vojácké myšlení a s ním spojené chápání disciplíny a moci.

Šáhovo pojetí nacionalismu se svým způsobem stalo také důvodem jeho pádu. Aby eliminoval vliv obou dvou mocností, sledoval v zahraničních vztazích politiku neutralismu či negativního ekvilibria. K vyvážení vlivu Ruska a Británie sloužilo navazování vztahů s Německem a v o něco menší míře se Spojenými státy. Rezův vztah k těmto zemím vycházel z toho, že je nevnímal jako země, které by Írán využily, ale naopak, které mohl Írán dobře použít k dosažení svých nacionalistických cílů.⁹³ Ačkoliv Rezá Šáh bezesporu sympatizoval s v Německu silícími akcenty na árijskou rasu a pozitivními postoji k ní, stěží o něm můžeme mluvit jako o nacistovi nebo sympatizantovi Hitlera, jak k tomu někteří tehdejší politici inklinovali a jak ho někteří autoři dodnes líčí.⁹⁴ Vhodnější interpretaci šáhova vztahu k Německu nabízí A. Milani poukazující na šáhovu nevědomost, že nacistický koncept árijství má málo společného s historickou rasou Árijců, kteří žili na perském území.⁹⁵ Když v době vypuknutí druhé světové války Írán vyhlásil neutralitu, ukázalo se to jako chybný krok. To si uvědomoval Rezův nástupce a modifikoval pojetí nacionalismu, jež se ukázalo jako přežitě a nevhodné. Přesto nelze upírat Rezovu nacionalismu úspěchy. Během jeho vlády se podařilo velkou měrou omezit roli a moc Britů a Sovětů v Íránu. Nebýt událostí v roce 1941, mohl nacionalistický kurz nastolený v počátečních letech jeho vlády vést k žádoucímu cíli – úspěšnému znovunabytí nezávislosti.

Nacionalistický a modernistický diskurz Rezy Šáha měl jasný terč v domácí politice – kmeny a jejich nomádický styl života, což bylo v rozporu s ideálem kulturně homogenní populace a národní jednoty.⁹⁶ Režim kmeny vykresloval jako základnu domácího nepořádku a bezpráví.⁹⁷ Jako existenční hrozbu pro jednotný národní stát Íránců. Írán byl prezentován jako homogenní země s jedním jazykem a tuto vizi, která nebyla v souladu s realitami, narušovaly kmeny, obzvláště pak ty s jasnými separatistickými tendencemi. Nomádický způsob života

⁹³ Griffith, W.E., *c.d.*, s. 370-371.

⁹⁴ Rétorika vycházející z toho, že Rezá Šáh sympatizoval s nacismem a Hitlerem, se stala odůvodněním vpádu britských a sovětských vojsk do neutrálního Íránu během druhé světové války. Írán zaměstnával velké množství Němců a neviděl důvod, proč by měli být všichni vyhoštěni, když země deklarovala svou neutralitu. Tato neochota zbavit se německých odborníků se stala záminkou pro vpád Spojeneckých vojsk pod nálepkou „obranu demokracie“. Někteří autoři dodnes přejímají diskurz hlásající, že Rezá Šáh sympatizoval s Hitlerem. Jedním z nich je např. Bahman Nirumand (*Iran: the New Imperialism in Action*). Podobně o šáhově prohitlerovském postoji mluví generál Hussein Fardust, který navíc ve svých pamětech *The Rise and Fall of Pahlavi Dynasty* připisuje sympatie k Německu také Mohammadu Rezovi. Rezá Šáh dle Fardusta sdílel mnohé mentální charakteristiky s Hitlerem. Podle generála oba dva iránské šáhové doufali v německé vítězství v druhé světové válce, a domnělá sympatie s Hitlerem tak nebyla jen rétorikou politiků, ale realitou.

⁹⁵ Srovnej Milani, A., *c.d.*, s. 68.

⁹⁶ Ve smyslu etnické, jazykové jednoty a společného historického dědictví.

⁹⁷ Cronin, S., *Re-Interpreting Modern Iran: Tribe and State in the Twentieth Century. Iranian Studies*, 42, 3 (2009). S. 364.

byl interpretován jako antiteze modernity a symbol zaostalosti a zpátečnictví. Nevraživost kmenů vůči novému režimu a jejich totální zničení bývají ovšem značně přeháněny a zkreslovány. Samotný režim k tomu díky svému diskurzu přímo vybízel, jelikož tyto vize posilovaly jeho imaginární vojenskou sílu a upevňovaly moc Rezy Šáha. Vojenské represe se ovšem dotkly jen malého počtu kmenů, většina kmenových vůdců naopak uvítala novou centrální vládu a její schopnost udržet mír a stabilitu.⁹⁸ Ač převážně vojenského charakteru, vojenský potenciál režimu byl velice slabý a bylo zapotřebí jít primárně cestou kooptace. Vyřešit kmenovou otázku čistě vojensky nešlo, což ale nebránilo zastáncům i odpůrcům režimu opomíjet šáhovy vyjednávací schopnosti a všimát si pouze vojenského řešení.⁹⁹ Hlavní úkol armády spočíval ve skutečnosti víceméně pouze v kontrole poté, co došlo k nevojenskému podmanění kmenů. Nejvýznamnější členové těchto kmenů se stali guvernéry oblastí, které již dříve ovládali zvykovým právem, mnozí působili v madžlesu. Většina kmenových vůdců nabídky akomodace nadšeně vítala, protože i pro ni byly výhodné, a často souhlasila s politikami, které režim prováděl.¹⁰⁰ Nejzřetelnější byla kooptace mezi vůdci kmenů v jižním Íránu. O to úspěšnější se tento fakt jeví, že zde své zájmy měla i Británie, poněvadž na jihu Íránu se nachází ropa. Většina kmenů ale upustila od svých sympatií k Británii a přizpůsobila se teheránské centrální vládě. Naopak největší problém představovaly skupiny Kurdů a kmeny v Balúčistánu a Lorestánu.

Ve skutečnosti se tedy v kmenové problematice uplatňovaly především kooptace a pragmatismus. Pragmatismus byl obecně typický pro Rezův režim v počátečních letech. Politika vůči kmenům se používala k ospravedlnění primátu výdajů na armádu. Politická elita a obyvatelé měst podléhali tomuto diskurzu – čím více se kmeny prezentovaly negativně a jako loutky, tím více z toho benefitoval režim. Zároveň si samotní představitelé režimu uvědomovali, že se kmeny se dá spolupracovat a nejsou jasným nepřítelem, kterého je třeba zničit, jak tvrdili.

Sekularismus s nacionalismem přímo souvisel. Rezá Šáh věřil, že náboženství je věc vědomí a nemělo by se míchat do politiky. Duchovní označoval doslova za „*bandu imbecilních kariéristů*“.¹⁰¹ Dokonce zastával názor, že využívání náboženství k vlivu na politické procesy je v rozporu se samotným islámem.¹⁰² Míšení náboženství a politiky oslabovalo první a vedlo k úpadku druhého. Často se uvádí, že Rezá Šáh nebyl nábožensky

⁹⁸ Tamtéž, s. 358.

⁹⁹ Tamtéž, s. 365.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 367.

¹⁰¹ Boroujerdi, M., Triumphs and travails of authoritarian modernisation in Iran. In: Cronin, S. *The making of modern Iran: State and society under Riza Shah, 1921–1941*, Routledge, New York 2003, s. 153.

¹⁰² Sanghvi, R., *Aryamehr: The Shah of Iran : a political biography*, Macmillan, London 1968, s. 50.

založený člověk a že bojoval proti náboženství jako takovému. To je v rozporu s tím, co tvrdí Mohammad Rezá: „*V Boha věřil příliš na to, aby v něm viděl jakéhosi vrchního vedoucího volební kampaně ...*“¹⁰³ Víra pro jeho otce dle něj byla důležitá, jen necítil potřebu dávat to veřejně najevo.¹⁰⁴

Je nezbytné konstatovat, že Rezá Šáh nikdy nezformuloval systematický plán modernizace, ani nebyl v čele skupiny s nějakou vypracovanou ideologií. Vycházel sice z programu formulovaného inteligencí z dob konstituční revoluce, což zpočátku přitahovalo nacionalistickou elitu, ale nikoliv důsledně a soustavně. Byl mužem akce, vojákem z povolání. Nechystal dlouhé projevy k veřejnosti, omezil se vždy na několik nezbytných slov.¹⁰⁵ Reformy, které předkládal, nebyly konzistentní. Na druhou stranu bylo zřetelné, kam tím Rezá Šáh směřuje. Byl pragmatik. Hlavní součástí jeho modernizačních politik tvořily reformy justice a školství, budování armády a stavba nových komunikací zejména velkolepý projekt Transíránské železnice. Cílem byla modernizovaná homogenní země dle západního vzoru.

4.3. Írán v letech 1953-1963

Mohammad Rezá Pahlaví pokračoval v kurzu nastoleném Rezou Šáhem, ale vzhledem k historickému vývoji bylo nezbytné mnohé aspekty modifikovat či prohloubit. Ideje nacionalismu a modernizace se navíc ještě proměňovaly v průběhu samotné vlády Mohammada Rezy.

Šáhův nacionalismus se vymezoval proti všem typům nacionalismu, jež se kloubily v jeho negativní verzi, kterou reprezentoval Mosaddeq. Na extrémní levici to byl nacionalismus představovaný íránskou komunistickou stranou Túde. Na druhé straně pólu – extrémní pravici – představoval paniranismus malých nacionálních stran další typ negativního nacionalismu. Třetí kategorii zastupovaly dvě islamistické teroristické skupiny – Fedá'íján-e islám (dále jen FI) a Modžáhedín-e islám (dále jen MI). Jejich cílem bylo vytvoření islámského státu. Posledními představiteli negativního nacionalismu, vůči nimž se vymezoval nacionalismus Mohammada Rezy, byli politici, kteří získávali svou inspiraci ze Západu a obhajovali názor, že Írán by se měl smířit s postavením klientského státu a vzdát se vidiny sociální změny v mezinárodních vztazích.¹⁰⁶

¹⁰³ Pahlavi, F., *c.d.*, s. 114.

¹⁰⁴ Pahlavi, M.R., *Answer*, *c.d.*, s. 55.

¹⁰⁵ Srovnej Milani, A., *c.d.*, s. 33.

¹⁰⁶ Sanghvi, R., *c.d.*, s. 223.

Z výše uvedeného je jasné, že koncept nacionalismu byl z velké míry zdiskreditován díky několika extrémistickým skupinám, které se k němu odvolávaly, byť každá měla trochu jinou vizi budoucího uspořádání. Společným rysem všech byl však onen negativismus jejich nacionalismu. Mohammad Rezá nemohl pokračovat v nacionalismu svého otce a bylo třeba najít nový způsob, jak prezentovat nacionalismus. K negativně definovaným koncepcím nacionalismu s mnohými předponami „anti“ (antiarabský, antiimperialistický, antiturecký, apod.) postavil šáh do protikladu svůj koncept *pozitivního nacionalismu*. *Pozitivní nacionalismus* sám na přelomu padesátých a šedesátých let popsal jako „*politiku maximální politické a ekonomické nezávislosti slučitelné se zájmem země*.“¹⁰⁷ *Pozitivní nacionalismus* byl hlavním rysem iránské zahraniční politiky v letech 1953 – 1963. Šlo o to neodmítat a priori nějaké spojení, nenechat se zaslepit vášněmi a nenávistí jako dle šáhovy interpretace Mosaddeq, ale zapomenout na minulá příkoří, a pokud to Íránu bude prospěšné navázat přátelské vztahy.

Šáhův *pozitivní nacionalismus* nelze považovat za vypracovanou řídicí ideologii. Ačkoliv šáh vydal několik děl, kde popisuje své ideje a vize, a mnohé z nich se v pozdějších letech vlády staly předmětem výuky na školách¹⁰⁸, nelze hovořit o racionálním propracovaném teoretickém konceptu, jímž by se dalo vysvětlovat sociální a ekonomické vztahy, původ člověka a roli ve společnosti. Jde spíše o určitý typ diskurzu typický pro autoritářské režimy, který je charakteristický specifickým typem projevu, nicméně chybí zapracování do širší ideologie.

V reálu se *pozitivní nacionalismus* projevoval hlavně v zahraniční politice. Šáh ve vztazích se Spojenými státy viděl nejlepší možnost, jak se bránit komunistickému Sovětskému svazu vnímanému jako největší hrozba pro iránskou bezpečnost a suverenitu. Často převážně západní autoři a vědci označují šáha za loutku Spojených států. Tato představa je mylná. Dle toho, co píše W. Shawcross s odvoláním na paměti a činy např. Henryho Kissigera, bychom se spíše mohli ptát, zda někteří američtí politici a státníci nebyli loutkami šáha.¹⁰⁹ Šáh věděl moc dobře, co od Spojených států potřebuje. Hlavním znakem veškerých vztahů s USA byla slučitelnost sledovaných politik se zájmy Íránu. Šáh takticky kalkuloval, co pro něj bude nejvýhodnější. V padesátých letech to bylo utužení vztahů s USA, což posilovalo Írán proti Sovětskému svazu. Vyjednávání se Sovětským svazem po roce 1956

¹⁰⁷ Pahlavi, M.R., *Mission for my country*, Hutchinson, London 1961, s. 125.

¹⁰⁸ Jedná se především o období od roku 1963 a dále, kdy se šáh snažil tímto způsobem rozšířit povědomí o své Bílé revoluci a seznámit s jejími principy širší veřejnost, leč neúspěšně.

¹⁰⁹ Srovnej Shawcross, W., *The Shah's Last Ride: Fate of an Ally*, Simon & Schuster, New York 1988, s. 151-168.

sledovalo podobnou logiku. Pro Írán to bylo výhodné, protože tím Spojené státy mnohem ochotněji slyšely na šáhovy požadavky. Komunistický Írán pro ně představoval noční můru a šáh toho zneužíval.

Jinými slovy: šáh nevyklučoval možnou spolupráci s Velkou Británií nebo Sovětským svazem, ale pouze v případě, že to bude ve prospěch íránských zájmů. Projevoval ochotu odpustit oběma zemím jejich nedávné imperialistické chování vůči Íránu a začít budovat vzájemné vztahy, které budou Írán a tyto země spojovat na základě přátelství, vzájemného uznání a porozumění.

Koncept *pozitivního nacionalismu* nám pomáhá pochopit nejen šáhovu zahraniční politiku, její vysvětlování a ospravedlňování, ale také kroky podniknuté ve vnitřních záležitostech státu, především pak to, jaké skupiny podléhaly útokům a perzekucím. Jednalo se především o komunisty a radikální islamisty. Tato uskupení měla svou ideologii a nemohla se ztotožnit s autoritářským diskurzem režimu. Obě také spadala do kolonky „negativní nacionalismus“. Na druhou stranu, pokud někteří lidé z těchto skupin byli ochotni připojit se k režimním postojům a ideálům, tak šáh hodlal odpustit i svým dřívějším oponentům na domácí scéně. Nesmí nás proto překvapovat, že mnozí bývalí členové či sympatizanti Túde později významně přispěli k vývoji Íránu.¹¹⁰

Opět je využití diskurzu nacionalismu dobře patrné v ohledu ke kmenové otázce. Po britsko-ruské invazi v roce 1941 a abdikaci Rezy Šáha se rozpadl celý dosavadní systém včetně donucovacího aparátu. Chánové využili příležitosti k obnově své regionální moci a opětovnému nastolení předpahlavského kmenového systému. Ztráta kontroly centrální vlády nad velkou částí země představovala problém, který se musel řešit. Během celých čtyřicátých let vláda ale nepodnikla žádné významné kroky k znovuzískání autority na jihu země. O to kontrastněji působí postoj vůči Kurdům. Důvod rozdílného přístupu je nasnadě – kmeny na jihu se ztotožňovaly s britskými postoji a nepředstavovaly existenciální hrozbu, naproti tomu separatistické tendence v Kurdistánu a Ázerbajdžánu podporované komunistickou stranou Túde a SSSR představovaly výzvu centrální vládě a jejímu nacionalistickému diskurzu.

Poté, co v roce 1953 Mohammad Rezá konsolidoval moc, začala se plně projevovat detribalizace (opouštění kmenových identit). Mezi některými kmeny nacházel silnou odezvu etnický nacionalismus, většina ovšem inklinovala k nacionalismu íránskému.¹¹¹ Detribalizace byla patrná již za Rezy Šáha mezi elitami, za Mohammada Rezy postoupila dál a přesunula se i na nižší složky kmenového uspořádání. Pracovníci v průmyslu a obyvatelé měst

¹¹⁰ Pahlavi, M.R., *Mission*, c.d., s. 129.

¹¹¹ Cronin, S., *Re-interpreting*, c.d., s. 379.

s kmenovým původem se začali spojovat se svými nekmenovými protějšky a vytvářet společně „sociální třídy a politické organizace, které se tvořily okolo národních linií, vědomě či nevědomě přesahujících regionální, kmenové či sektářské příslušnosti.“¹¹² Jinými slovy: začala se přetvářet celá společnost a dříve klíčová štěpení ustupovala do pozadí před novými. Kmenová otázka ztrácela na významu. Politické postoje k režimu obecně již neovlivňoval kmenový původ, byly více individuální. Jedinci stavěli na svém vzdělání a schopnostech. Celý tento proces se ještě urychlil v šedesátých letech.

Samotný *pozitivní nacionalismus* ovšem nemohl vyhrát ideologickou bitvu. Druhou významnou složkou šáhova diskurzu představovala demokracie, respektive její specifická interpretace. Šáh demokracii nevnímal pouze jako politická práva. Předně kladl důraz na sociální a ekonomickou složku demokracie, než by bylo možné lidi plně zapojit do politického procesu a začít s demokratizací.

Podíváme-li se na historii Íránu v průběhu 20. století, zjistíme, že téměř každé významné hnutí a síla se zaštiťovaly heslem demokracie. Spojenci, kteří v roce 1941 napadli neutrální území Íránu, tvrdili, že bojují za ochranu demokracie. Separatisté v Ázerbajdžánu si také říkali demokraté. Všechny extrémistické skupiny se odvolávaly na své demokratické právo konat určité aktivity, ostatně i Mosaddeq ospravedlňoval své kroky nálepkou demokracie. Jinak řečeno: každý používal myšlenku demokracie tak, jak se mu zrovna hodila.

Šáh odmítl limitovaný koncept demokracie, jež vycházel jen z toho, že demokracie je primárně něco politického.¹¹³ Podle Mohammada Rezy byla vize, že máme-li politické svobody a rovnost, pak dokážeme uspokojit své ekonomické a sociální potřeby, zastaralá. Společnost se transformovala, modernizovala. „*Politická svoboda by znamenala velmi málo, pokud by člověk stále žil v hrozném ekonomickém nedostatku.*“¹¹⁴ Demokracii dle chápání Mohammada Rezy nelze zavést ze dne na den, ať už shora, či zdola. Prosazoval pojetí, kdy „*graduální představení seshora, které dává čas se přizpůsobit, je efektivnější než násilné povstání zezdola.*“¹¹⁵ To je také důvod, proč Mohammad Rezá vědomě vládl autoritářsky¹¹⁶ – lid ještě nebyl připraven na plnou demokracii, bylo nezbytné začít postupně sociálním a ekonomickým rozvojem. Šáh se nechal v jednom z mnoha interview také slyšet, že „...*si musíme uvědomit, že nelze vybudovat všechny elementy demokracie v jeden den. Ale já*

¹¹² Tamtéž, s. 382.

¹¹³ Sanghvi, R., *c.d.*, s. 228.

¹¹⁴ Pahlavi, M.R., *Mission, c.d.*, s. 164.

¹¹⁵ Pahlavi, M.R., *Answer, c.d.*, s. 28.

¹¹⁶ Milani, A., *c.d.*, s. 205.

vytvářím prostředí, v němž může demokracie vyrůst.“¹¹⁷ Ekonomiku se podařilo dát do pořádku během padesátých let. Stát v určitých oblastech zasahoval do jejího fungování, ale uchování privátního sektoru se zároveň ukázalo nezbytné pro rozvoj. S Bílou revolucí měly přijít sociální rozvoj, postupná politická práva a tedy i liberalizace a demokratizace režimu. Bez Bílé revoluce, která symbolizovala vrchol dosavadního šáhova pojmání nacionalismu a demokracie, by dle šáha „*demokracie v Íránu byla jen pouhou fata morgánou.*“¹¹⁸

¹¹⁷ Afkhami, G.R., *c.d.*, s. 212.

¹¹⁸ Pahlavi, M.R., *Answer, c.d.*, s. 176.

5. Mobilizace

5.1. Mobilizace v autoritářském režimu

Autoritářský režim se vyznačuje absencí extenzivní a intenzivní mobilizace. Linz ovšem připouští, že v určité fázi vývoje režimu se mobilizace může objevit.¹¹⁹ Krátké období mobilizace lze zaznamenat především při instalaci režimu, přípravě na válku, vnitřním problémům či mezinárodním tlaku, v dalším vývoji však není snaha zakládat nějaké mobilizační organizace jako průvody a schůze. Důvodem absence jakékoliv mobilizace bývá především fakt, že nastupující autoritářské režimy často tvrdí, že režim, který nahrazují, rozvrátila přílišná mobilizace, že docházelo k častým stávkám či demonstracím.

Ani v případě, že by snad autoritářský vládce, či vládnoucí skupina měli v úmyslu mobilizovat, nedojde k efektivní mobilizaci. Důvodem je jeden z již zmíněných typických rysů autoritářství – limitovaný pluralismus. Efektivní mobilizace by mohla být chápána strukturami nezávislými na režimu, jako je armáda, církve či další zájmové skupiny, jako hrozba.¹²⁰

V předchozí kapitole jsme se již lehce dotkli vlivu chybějící vypracované ideologie na mobilizaci. Bez ideologie je těžké aktivizovat lidi pro pravidelné účasti na průvodech, na vyjadřování loajality režimu, na propagandě a dalších typech mobilizace. Masy se neidentifikují s režimem. Autoritářský režim není schopen přitáhnout intelektuály a mladé lidi.¹²¹ Problém samozřejmě nastává také při oslovování věřících, obzvlášť v případě, kdy jde mentalita režimu proti jejich víře, ať už zdánlivě, či doopravdy. V takových případech dokonce může docházet k mobilizační iniciativě proti režimu od různých mimovládních struktur.

Totalitární režimy se narodily od autoritářských vyznačují extenzivní mobilizací. Aktivní mobilizace je „*podporována, vyžadována, odměňována a prostředkována skrz jednu jedinou stranu a skrz mnoho monopolistických druhotných skupin.*“¹²² Tyto skupiny mohou být různého typu např. mládežnické organizace, organizace pracujících apod. Pasivní poslušnost a apatie, které jsou typickým znakem autoritářských a sultanistických režimů, jsou

¹¹⁹ Linz, J., *c.d.*, s. 165.

¹²⁰ Tamtéž, s. 166.

¹²¹ Tamtéž, s. 167.

¹²² Tamtéž, s. 70.

považovány za nežádoucí. V režimech sultanistického typu může docházet k určité příležitostné mobilizaci ceremoniálního typu, ale bez permanentní organizace.¹²³

5.2. Írán v letech 1926 – 1933

Není známo, jak velkou podporu mělo sesazení Qadžárovců a nastolení dynastie Pahlaví mezi veřejností. Faktem je, že následující volby do madžlesu byly zmanipulované. Pouze volby v Teheránu měly punc svobodnosti a v těch nezmobilizoval nikdo, kdo podpořil změnu dynastie.¹²⁴ Zprávy z provincií hovoří povětšinou o nezájmu a lhostejnosti, výjimečně proběhly malé oslavy. Vesměs lze tedy konstatovat, že obyvatelstvo Íránu nelitovalo konce qadžárovské éry, ale zároveň v otázce nastolení Rezy Šáha neprojevovalo velké nadšení.¹²⁵ Změna na trůnu byla záležitostí elit a obešla se bez explicitního vyjádření podpory lidu.

V době svého nástupu se Rezá Šáh těšil největší podpoře lidu a hlavně vlivných skupin. Jeho osoba byla zbožňována i v okruhu mladých a vzdělaných lidí. Modernizační a nacionalistický diskurz je oslovoval. Rezá Šáh symbolizoval mír, prosperitu, stabilitu a rozkvět země. Opory režimu záhy po jeho korunovaci začaly slábnout, až se ke konci dvacátých let zúžily na minimum jeho nejbližších spolupracovníků.

Během dvacátých let 20. století došlo postupně k umlčení občanské společnosti. Rozvoj intelektuálního života, sociálních a politických organizací, který Írán spatřil po konstituční revoluci, se zastavil. Ačkoliv se rozvíjelo vzdělávání a vznikala nová početná skupina inteligence, jakákoliv otevřená, kreativní a kritická práce i přesto, že kritika nemířila proti režimu, byla nežádoucí.¹²⁶ Dřívější mobilizační tendence byly potlačeny. Začalo období ticha, cynismu z manipulace voleb a pasivity. Mladší generace inteligence projevovala pasivní opozici prakticky od počátku, na přelomu 20. a 30. let se k tomuto postoji přidala i starší generace, která dříve režim nadšeně podporovala.¹²⁷

Nelze ale tvrdit, že by se mezi venkovskými masami¹²⁸ projevovala pasivita po celé období, jak se lze často dočíst. Nešlo jen o protesty kmenového obyvatelstva, na které se

¹²³ Linz, J., Stepan, A., *c.d.*, s. 45.

¹²⁴ Volby do madžlesu i senátu byly až do roku 1963 nepřímé.

¹²⁵ Katouzian, *State and Society, c.d.*, s. 298-9.

¹²⁶ Katouzian, *Riza Shah's political legitimacy, c.d.*, s. 31.

¹²⁷ Abrahamian, E., *c.d.*, s. 153.

¹²⁸ Mezi venkovské obyvatelstvo lze zařadit nomády žijící dle kmenového uspořádání, polousedlé zemědělece a usedlé venkovany, ať již kmenového či nekmenového původu. Tyto skupiny by bylo možné ještě dále vnitřně dělit. V době Rezy Šáha se venkovské obyvatelstvo začalo proletarizovat, čímž vznikala nová skupina – námezdní pracovníci. Krom těchto mas patřila mezi venkovské obyvatelstvo také elita – kmenoví chánové a velcí pozemkoví vlastníci půdy. Přičemž tyto elity se za Rezy Šáha začaly vzdalovat masám. Chánové stále více pronikali spíše mezi městskou elitu a nehleděli na svůj kmen. Problém ve vztahu venkovské masy a elity

zaměříme podrobněji níže, ale Stephanie Cronin poukazuje také na čilou petiční činnost v počátečních letech vlády Rezy Šáha.¹²⁹ Petice se posílaly jednak nefunkčnímu madžlesu, jednak šáhovi samotnému. Lidé věřili, že problém je v špatné informovanosti šáha a že když mu napíší, ukáží, jaká je situace, tak to povede ke zlepšení. Právě venkovské obyvatelstvo nejvíce postihly ekonomické, sociální a politické změny nového režimu. Šáh budoval režim velkostatkářů, on sám se stal největším z nich.¹³⁰ Na druhé straně životní úroveň těch nejnižších tříd, již tak velmi nízká, klesala.

Po nástupu na trůn se Rezá Šáh zaměřoval na kmenovou populaci, bylo přijato několik zákonů, které v dlouhodobých důsledcích měly negativní vlivy na její styl života a obecně na neelitní nižší třídy společnosti. Krize let 1927-1929 přímo pramenila z těchto politik. Nepokoje v roce 1929 lze označit za největší výzvu teheránské vládě za celou dobu panování Rezy Šáha. Poté se již žádná kolektivní venkovská mobilizace v éře Rezy Šáha nekonala. Povstání a opoziční aktivity obecně nevedly kooptované elity, ale zástupci střední třídy.¹³¹ Kmenoví vůdci společně s dalšími tradičními elitami v té době již sídlili v Teheránu. Mnozí kmenoví představitelé dokonce museli zůstat v hlavním městě, aby nemohli vykonávat vliv na členy svého kmene, de facto se stali vězni centrální vlády.¹³²

Jako první vyvstala opozice vůči konskripcím mezi klérem, v jehož řadách se ovšem nenacházel žádný prominentní představitel, jednalo se o méně významné představitele ulamá, což oslabovalo jejich pozici. Z výtek, které vznášeli vůči režimu, lze soudit, že nešlo o pouhý odpor vůči branné povinnosti, ale obecně opozici vůči sekulárnímu, nekonstitučnímu směřování centrální vlády a omezování moci kléru.¹³³ Na přelomu let 1928 a 1929 vyvolal další vlnu protestů zákon, který zaváděl povinnost nosit pahlavské čapky. Nyní již neprotestovali jen ulamá a bázár, ale také kmeny. Epicentrem kmenových povstání na jihu země se stala provincie Fárs. Každá povstalecká skupina¹³⁴ měla různé stížnosti, ale je možné najít několik styčných bodů mezi všemi. Nešlo jen o pravidla oblékání, nýbrž také o fiskální a

představovaly hlavně zákony věnující se soukromému vlastnictví či státnímu vlastnictví pozemků a zdrojů, na které si masy tradičně činily nárok či měly za to, že dané zdroje (např. voda) patří Bohu a tedy všem. Ti, co pracovali v ropném průmyslu, si zase stěžovali, že jejich kmenové elity jim nedávají celý plat, kdežto nekmenoví zaměstnanci rafinérií dostávali od společnosti celou mzdu.

¹²⁹ Viz Cronin, S., *Resisting the New State: Peasants and Pastoralists in Iran, 1921 – 1941*, *The Journal of Peasant Studies*, 32, 1 (2005), s. 34.

¹³⁰ Tamtéž, s. 8-9.

¹³¹ Srovnej Cronin, S., *Modernity, Change and Dictatorship in Iran: The New Order and its Opponents, 1927-29*, *Middle Eastern Studies*, 39, 2 (2003), s. 2 a s.12.

¹³² Tamtéž s. 17.

¹³³ Srovnej tamtéž, s. 7-8.

¹³⁴ Nutno podotknout, že oni sami se nevnímali jako povstalci rebelující vůči autoritě, ale viděli se jako oběti nelegitimního útlaku. Srovnej Cronin, S. *Resisting*, c.d., s. 27.

kulturní politiky a pozemkovou legislativu.¹³⁵ Zloba povstalců často nesměřovala ani tak k osobě šáha, jako spíše vůči jejich vlastní „aristokracii“.¹³⁶ Právě elity jižních kmenů se totiž dobrovolně a často s počátečním nadšením nechaly kooptovat režimem a podporovaly nastolení Rezovy vlády pevné ruky a politiky, které režim prováděl. Pro povstalce elity, nikoliv šáh symbolizovaly režim.

Veškeré nepokoje z druhé poloviny 20. let 20. století se nakonec podařilo vyřešit politickým vyjednáváním než vojenskou silou. Šáh nakonec vyšel vítězně, neboť hnutí vzdoru na venkově a v provinčních městech se nedokázala spojit, na druhé straně povstání přineslo erozi podpory režimu, jelikož dosavadní spíše prorezovské střední třídy začaly pochybovat o prospěšnosti teheránské vlády, což ovlivnilo rozkvět teroru a perzekucí vůči dosavadní elitě, které charakterizují vládu Rezy Šáha od třicátých let až do konce. Po roce 1933 se šáhův teror obrátil i proti kmenům na jihu a jejich politickou destrukci doprovázela fyzická eliminace.

5.3. Írán v letech 1953-1963

Události léta 1953 jsou klíčové nejen vzhledem k íránským dějinám, ale pro celé mezinárodní společenství. Poprvé od války Spojené státy zasáhly v době míru do záležitostí jiné země a svrhly tamní vládu. Pád Mosaddeqa předcházela událostem v Guatemale roku 1954 nebo Chile v roce 1973. Na všech těchto událostech lze zřetelně spatřovat, že kdekoliv Amerika zasáhla, nic dobrého z toho nevzešlo. Většinou to situaci ještě zhoršilo.

Mosaddeq se na přelomu padesátých let stal faktickou hlavou opozice koordinované pod vedením NF, jež se vymezovala proti šáhovi a Britům. Jeho hlavním požadavkem, kvůli němuž vypukl spor, bylo znárodnění Anglo-íránské ropné společnosti (dále jen AIOC). Základnu NF tvořila městská střední a nižší třída, sdružilo se v ní několik politických uskupení. Vedle NF hlavní opoziční síly představovali komunisti z Túde a radikální islamisté z FI. Od počátku padesátých let NF pořádala různé protirežimní demonstrace. Během Mosaddeqova premiérování jeho podporovatelé vyšli několikrát do ulic. Když byl Mosaddeq nakrátko zbaven premiérské funkce v roce 1952, ovládli ulice nejen hlavního města. Mosaddeq se těšil oblibě, symbolizoval naději, seberspekt a záblesky velikosti. Jednoduše měl charisma, které šáhovi chybělo. Návrat Mosaddeqa byl ohromující, ale zároveň se v té

¹³⁵ Tamtéž, s. 23.

¹³⁶ Viz tamtéž, s. 19-26 a Cronin, S., Re-interpreting, c.d., s. 370.

době začala pomalu rozpadat NF, na čemž měly částečně podíl i britské tajné služby snažící se vnést mezi vůdce NF napětí.¹³⁷

Spojené státy dlouho otálely se zapojením do protimosaddegovských akcí, neboť 95% podpora Mosaddeqa dávala záruku stability.¹³⁸ Podle Gasiorowského nakonec domnělá komunistická hrozba, nikoliv ropa přitáhla americkou pozornost a následnou angažovanost ve státním převratu.¹³⁹ Tuto tezi podporuje i H. Fardust, jenž informace v podobném duchu získal od hlavy britské tajné služby.¹⁴⁰

CIA rozjela již v roce 1948 operaci pod názvem BEDAMN s cílem útočit na Túde. Tato operace zároveň podryvala soudržnost NF.¹⁴¹ FI vedení ájatolláhem Kášáním se přesunuli do opozice vůči Mosaddeqovi, kterému nezbylo než se proti vlastní vůli spojit s Túde.¹⁴² Situace se vyhrtila v červnu a červenci 1953. Demonstrace mobilizující promosaddegovské, ale i prošáhovské davy byly na denním pořádku. Když se proslýchlo, že chce šáh opustit zemi, tak se sešel dav před palácem a protestoval. V té době se Mosaddeq zrovna nacházel ve společnosti šáha a Soraji.¹⁴³ Během neklidných dní proběhlo mnoho prošáhovských demonstrací, v nichž byli sdruženi islamisté, zástupci armády a velcí pozemkoví vlastníci, ale zůstává otázkou, nakolik je můžeme označit za skutečný projev loajality.¹⁴⁴

¹³⁷ Gasiorowski, M. J., The 1953 Coup D'etat in Iran. *International Journal of Middle East Studies*, 19, 3, (1987) s. 265 – 266.

¹³⁸ Viz Nirumand, B., *c.d.*, s. 73.

¹³⁹ Viz Gasiorowski, M. J., *c.d.* Gasiorowski zastává ve svém článku tezi, že íránská ropa tehdy zdaleka nebyla v zájmu amerických společností, ale jako spouštěcí bod amerického zapojení do plánování státního převratu hrála roli domnělá komunistická hrozba. Amerika „musela“ zasáhnout pro zachování „demokratických“ podmínek. Představa, že v Íránu hrozí komunistický převrat, se ujala v nejvyšších státních místech a vysokých pozicích CIA, naproti tomu regionální specialisté CIA byli proti jakémukoliv zásahu v Íránu, protože správně odhadli, že Mosaddeq není komunist a Túde nemá dostatek sil k uchopení moci. Zároveň se na převratu a tedy protimosaddegovských demonstracích a dalších aktivitách namířených vůči Mosaddeqovi podle Gasiorowského podílela velice malá skupina Íránců a převrat jako takový by nebyl možný bez značné americké podpory.

¹⁴⁰ Srovnej Fardust, H., *c.d.*, s. 87. Fardust vzpomíná, na setkání, kdy mu bylo řečeno, že Londýn přesvědčil Američany, aby se zapojili do převratu a zabránili tak pádu Íránu do rukou komunistů než bude pozdě.

¹⁴¹ Gasiorowski, M. J., *c.d.*, s. 268-269.

¹⁴² Mosaddeq měl ke komunistické ideologii daleko, jakožto velkostatkář pocházející z významné rodiny spřízněné s bývalou vládnoucí dynastií rozhodně komunisty nepodporoval. Označovat každého nepohodlného politika, který neprováděl tu „správnou“ politiku nálepkou „komunista“ bylo ovšem v módě. Diskurz antikomunismu v době studené války nacházel své příznivce mezi politiky a v médiích, a tak se v zahraničí mezi lidmi celkem rychle šířilo a přijímalo označení Mosaddeqa a jeho příznivců za komunisty.

¹⁴³ Esfandiáry Bachtíáry, S., *Palác osamění*, Epocha, Praha 2003, s. 103 – 104. Podle císařovny Soraji, když Mosaddeq zaslechl demonstranty a to, že nevyvolávají jeho, ale šáha, udělalo se mu nevolno. Mosaddeq byl impulzivní člověk a je o něm známo, že často během svých vášnivých projevů omdlával.

¹⁴⁴ Stephen Kinzer v knize *All the shah's men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (John Wiley & Sons, Inc., Hoboken 2003) uvádí, že demonstranti pro šáha byli placeni, mnoho z nich bylo agenty a podplaceni byli i vhodní členové parlamentu. Je tedy otázkou, zda prošáhovské demonstrace vznikly živelně a byly bezprostředním vyjádřením loajality nebo byly vyprovokovány tajnými agenty či jimi podplacenými skupinami, a teprve následně se k nim přidali i nějací nepodplacení zastánci šáha.

Samotný plán na svržení Mosaddeqa vycházel od britské MI6, provedení ale spadalo na CIA kvůli přerušení diplomatických vztahů mezi Británií a Íránem v říjnu 1952. Když se nezdařil první pokus o převrat, vyšly do ulic masy. Policie, armáda a další v ulicích provolávali ať žije šáh, byli hlasitější než Túde, v jehož řadách navíc působili konfidenti, kteří měli za úkol vytvořit atmosféru nebezpečí komunistického převzetí moci.¹⁴⁵ Nakonec lidé z Túde vyklidili ulice, které tak zůstaly plně protimosaddeqovské. Mosaddeq byl sesazen a šáh se vrátil do Íránu s pocitem, že má podporu lidu. Mosaddeqovou chybou bylo to, že po ztrátě svých vlivných příznivců nedokázal pro svou ideu získat masy, ačkoliv jednal v jejich zájmu. Podobný handicap měl v 60. a 70. letech také šáh a stálo ho to trůn a málem i život.¹⁴⁶

Pomalý proces k reprezentativní a demokratické vládě se zastavil a autoritářství za vydatné pomoci USA konsolidovalo. Po opětovném navázání vztahů s Británií vypukly na univerzitě v Teheránu pod vedením Túde a torza NF další protesty, které se rozšířily i do periferních oblastí. Tentokrát již byla situace jiná. S plnou mocí ve svých rukách poslal šáh na demonstranty armádu a nepokoje za cenu mrtvých a zraněných potlačil. Po několika měsících ve stavu rozvrácení velkým množstvím demonstrací a nepokojů bylo hlavním cílem šáha demobilizovat. Mobilizace proti šáhovi nebyla žádoucí, demonstrace podpory by nevalila, režim jí ale nedokázal dosáhnout. Výsledkem toho se stala rozsáhlá depolitizace po celé sledované období. Ti, kteří se odmítli nechat kooptovat, či depolitizovat, často končili v nuceném exilu nebo ve vězení, čímž se vyloučil jejich vliv na politický proces.

Po skončení druhé světové války odrážela situace v Íránu dění v Evropě. Stále větší vliv začal získávat Sovětský svaz a íránská komunistická strana Túde. Komunistická ideologie přitahovala zejména intelektuály a mladé. Dokázala je mobilizovat. Komunisté kritizovali režim a šáh se situoval do pozice antikomunisty. Schopnost komunistů účinně mobilizovat lidi se stala jedním z důvodů jejich stíhání po roce 1953. Režim nedokázal, i kdyby chtěl, dosáhnout podobné mobilizace, poněvadž nedisponoval vypracovanou ideologií a s pouhou distinktivní mentalitou to nebylo možné. Neuměl narozdíl od komunistů a šíitského islámu přitáhnout mladé a intelektuály. Neměl oproti nim, co nabídnout, proto musel využít taktiku demobilizace.

Stěží lze odhadnout, nakolik byla loajalita panovníkovi skutečná a jak moc jeho osoba dokázala mobilizovat dav. Otázkou také zůstává, kdo měl skutečně podíl na výsledku celé akce. Světlo do nejasností může přinést otevření archivů, neboť mnohé z nich ještě zdaleka nevydaly svá svědectví.

¹⁴⁵ Gasiorowski, M. J., *c.d.*, s. 274.

¹⁴⁶ Šáh nedostatečně vysvětlil své zájmy – chyběla mu vypracovaná ideologie a také charisma. Obrátil se od tradičních elit, jimž vyhovoval starý systém, k nejnižším skupinám obyvatelstva, které ovšem nebyl schopen mobilizovat. Mobilizovat naopak dokázaly ony tradiční elity, které byly proti novému uspořádání, jež přinášela Bílá revoluce.

Přístup lidí k režimu se vyznačoval pasivitou a lhostejností až do doby, než vypukla destabilizující ekonomické krize. Zatímco mezi lety 1955 až 1957 se konaly pouhé tři významnější stávky, v letech 1957-1961 se číslo přehouplo přes dvacet.¹⁴⁷ Podstatná část stávek skončila krvavými střetnutími mezi demonstranty a ozbrojenými složkami. Mezi stávkujícími byli především studenti a učitelé z vysokých škol, často sympatizanti komunistické strany.

Režim nedokázal přitáhnout mladé a inteligenci. Částečně to lze vysvětlit tím, že mnoho z nich se vzdělávalo v zahraničí a kontrast mezi západními demokraciemi a režimem v Íránu byl velký. Chtěli změnu a chtěli ji hned. Byli netrpěliví – režim se podle nich demokratizoval velmi pomalu.¹⁴⁸ Intelektuální život stagnoval. Mnozí spisovatelé, jejichž díla zažila rozkvět v chaotické době let 1941 – 1953, se stáhli a přestali publikovat, jiní opustili své původní myšlenky a ze svých děl vynechali kritiku. Třetí skupina se uchýlila k dílům obsahujícím skrytou symboliku.¹⁴⁹ Pod povrchem se zatím rodila nová vrstva intelektuálů, mnohem radikálnější než ta předchozí a v jasné opozici vůči monarchii. Právě ona tvořila největší výzvu existujícímu systému. A ten si byl nejspíše velmi dobře vědom toho, že nedokáže oslovit tuto klíčovou skupinu, proto volil kromě podplácení a ústupků v určitých oblastech praxe, co nejvíce omezující sdružování studentů a možné vytváření opozičního názoru v rámci legálních studentských uskupení. Od roku 1954 prakticky neexistovaly autonomní studentské organizace a na těch pár, které fungovaly, dohlížela vláda se SAVAKem. Ostatně jako každou jinou organizaci. To u mnohých vyvolávalo apatii, lhostejnost, či stupňovalo roztrpčení a vztek. Hlavní centrum zájmu režimu a nespokojenosti s ním představovaly univerzity, především ta teheránská. Zde se sdružovala velká část aktivních i depolitizovaných opozičníků. Když v roce 1962 vstoupily ozbrojené bezpečnostní složky opět na akademickou půdu i přes předchozí slib, že už se tak nestane, byla to pomyslná poslední kapka. Studentský pamflet vystihl důvody napadení univerzity a celkové ovzduší tehdejší doby následovně: *„Záměrem bylo zavřít univerzitu, protože se stala poslední baštou národního boje, nahradila bázár jako politické centrum. (...) S ekonomickou krizí ... bylo policejní zastrašování konečně schopné úplně potlačit hlas bázáru. Duchovní byli podobně umlčeni. Občanská služba omezena. Tisku zacpána ústa. Madžles neexistující. Nechali jen univerzitu. ... Byl to poslední hlas, který musel být umlčen.“*¹⁵⁰

¹⁴⁷ Abrahamian, c.d., s. 422.

¹⁴⁸ Afkhami, G.R., c.d., s. 221.

¹⁴⁹ Bill, J., s. 75 – 76.

¹⁵⁰ Z archu pod názvem *Zrada Univerzity* podepsaného studenty ze Svobodného hnutí pro Írán citováno dle Zonis, M., c.d., s. 73.

Mladým intelektuálům vadilo imitování Západu a své myšlenky formovali na základě tradiční šíitské kultury. Nebyli proti modernizaci jako takové, ale proti modernizaci dle západního vzoru, jež šla proti tradiční íránské kultuře i šíitskému islámu tolik specifickému pro Írán. Šáhova politika se v jejich očích rozcházela s principy islámu a národní dědictvím. Nezáleží na tom, zda protichůdnost byla skutečná, či domnělá, důležité je, že se věřilo v to, že existuje. Ačkoliv šáh prosazoval diskurz *pozitivního nacionalismu*, mnozí ho vnímali jako antitezi národní suverenity, jako loutku pod západním vlivem. Inteligence vnímala islám jako dynamické náboženství, které umí mobilizovat masy, a ideologii, jež dokáže modernizovat Írán bez toho, aby ho zároveň westernizovala.¹⁵¹

V červnu 1963 vypukly rozsáhlé protesty proti šáhově politice Bílé revoluce. Jejich závažnost a intenzitu lze za celou vládu Mohammada Rezy srovnat jen s protesty Qaškájů v letech 1961-2. Tisíce obchodníků, duchovních, úředníků, učitelů, studentů, nájemních pracovníků a nezaměstnaných volaly po sesazení šáha. Proti šáhovi se obrátily i skupiny, které stály dříve na jeho straně. Nejvíce se ozýval hlas jedné osoby – ájatolláha Chomejního. Chomejní se celá čtyřicátá a padesátá léta držel v ústraní, hlasitě promlouvat, i když ne tak radikálně jako v sedmdesátých letech, začal až během krize na počátku let šedesátých. Nebyl jediným duchovním v opozici vůči šáhovi, ale právě on odhalil sílu masové politiky a perfektně ji dovedl využít. Dokázal oslovit dav a mobilizovat ho proti režimu. Protentokrát se šáhovi podařilo tuto masovou mobilizaci potlačit díky souhře několika okolností.¹⁵² Během třech dní zemřely stovky lidí, mnozí byli zatčeni, ale nepokoje se podařilo udržet v určitých oblastech a zabránit jejich rozšiřování.

I přes rozsáhlé protesty a to, že referendum, které jim předcházelo, nebylo příliš demokratické, je třeba konstatovat, že většina lidí stála za šáhem popř. jí bylo lhostejno, co se děje. Elity jsou ale vždy tím, kdo jde nejvíce slyšet a jehož názor je brán především v potaz. A právě elity se začaly proti režimu obracet. Rok 1963 byl vyvrcholením první závažnější konfrontace s představiteli církve.

¹⁵¹ Abrahamian, E., *c.d.*, s. 473.

¹⁵² Generál Fardust ve svých pamětech vzpomíná na události června 1963. Podle něj za neúspěch demonstrace mohou dva faktory: že demonstranti nebyli ozbrojeni a že si udělali dvouhodinovou přestávku na oběd, vyprázdnili ulice a dali tím paralyzovaným bezpečnostním složkám možnost se zmobilizovat. Demonstrace vypukla spontánně a chyběl jí vypracovaný plán, kdyby ho měli již tenkrát, Mohammad Rezá mohl být sesazen už v roce 1963. Viz Fardust, H., *c.d.*, s. 302 – 305.

6. Vůdcovství

6.1. Vůdcovství v autoritářském režimu

V autoritářském režimu většinou vládne jeden vůdce, anebo malá skupina. Není explicitně prohlašováno, že země je diktatura, často zůstává v platnosti ústava, v níž jsou nadefinována občanská práva. Ústava je ovšem obcházena, vládne se podle něčeho jiného, než je v ní napsáno, avšak každý ví, co je možné si dovolit, což pro ostatní typy nedemokratických režimů neplatí.

V autoritářských režimech často dochází k pokusu o kooptaci starých elit, především církve, a existuje určitá autonomie v dalších institucích jako soudnictví nebo armáda.¹⁵³ Legitimita režimu nevyvěrá výlučně z něho samého. Je možné dělat kariéru ve státních institucích nezávisle na vlastním vztahu k vládní moci. Důležitým měřítkem je spíše profesionální a technokratická způsobilost pro funkci než loajálnost. Narozdíl od totalitářních režimů, kde jsou jasné hranice mezi režimem a jeho oponenty, v autoritářských je hranice nejasná.

V případě zkoumání Íránu je nutné se v této části zabývat odlišením tradičních monarchií. Vládcí takových zemí požívají tradiční legitimacy. Linz poukazuje na to, že ovšem existují země, kterým se podařilo „*smíchat moderní autoritářské či demokratické formy a zbytky tradiční legitimacy, aby udržely stabilní společenský pořádek bez podstoupení radikálního rozchodu s tradicí.*“¹⁵⁴ Jednou z těchto zemí je podle něj také Írán. Tyto země je třeba odlišit od tradičních režimů. Tradiční autorita může monarchům usnadnit zavádění modernizace, ale jakmile se objeví nějaký prvek diskontinuity, nelze ji plně obnovit. Rezá Šáh, byť monarchie byla ponechána, dělal mnohé pro to, aby se zbavil tradic, které interpretoval jako zpátečnické. Monarchie v Íránu zůstala jen z toho důvodu, že nebylo zbytí a ctižádostivý Rezá Chán se raději stal novým šáhem, než aby zůstal sesaditelným „bezvýznamným“ premiérem.

Max Weber rozlišuje čtyři typy legitimacy podle orientace zájmů: „*a) dle tradice: platí, co bylo vždycky. b) dle afektivní (zejména emocionální) víry: platí, co je novým zjevením nebo co je příkladné; c) dle hodnotově racionální víry: platí, co bylo shledáno absolutně platným; d) dle pozitivního ustanovení, v jehož legálnost se věří.*“¹⁵⁵

¹⁵³ Linz, J., *c.d.*, s. 169.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 146.

¹⁵⁵ Weber, M., *Autorita, etika a společnost : Pohled sociologa do dějin*, Mladá fronta, Praha 1997, s. 55.

S ohledem na tradiční režimy je nezbytné rozlišovat mezi patriarchálním a patrimonialním panstvím. Patriarchální se zakládá na osobní lojalitě. „*Při této struktuře panství je všechno koneckonců podmíněno silou tradice, vírou v neporušitelnost toho, co odjakživa bývalo.*“¹⁵⁶ Podle Webera má patriarchální moc dva základní prvky: oddanost tradici a oddanost pánu. Oba prvky jsou vzájemně provázané, neboť i pán je zavázán tradicí.¹⁵⁷ Panství patrimonialní je jedním z typů patriarchální moci. Weber píše, že „*patrimonialním panstvím tedy nazýváme zvláštní případ patriarchálního panství – mocenská autorita nad domácností, která se decentralizovala přiděly půdy a někdy i inventáře mezi pánovy syny a jiné příslušníky.*“¹⁵⁸ Tento typ panství byl základem mnohých politických útvarů. Tradiční režimy bychom tedy mohli nazývat patrimonialními. Na základě toho tedy nemůžeme chápat režimy kombinující tradici s modernitou jako tradiční, neboť oddanost tradici je narušována. Linz s Chehabim na Webera navazují a vypůjčují si pojem neopatrimonialismus pro popsání moderní formy. Extrémní případ takové vlády nazývají neosultanismus¹⁵⁹.

Sultanistická vláda se odlišuje tím, že lojalita vládci „*není založena na tradici, na jeho ztělesnění ideologie či na unikátní osobní misi, či na charismatických vlastnostech, ale na směsi strachu a odměn jeho spolupracovníkům.*“¹⁶⁰ Vládce vyžaduje bezpodmínečnou poslušnost. Narozdíl od autoritářství, kde je případná lojalita založena na neosobních závazcích a úkolech, typickým znakem vůdcovství v sultanistických režimech je vysoká personalizace a arbitrárnost. Vládne se v zájmu vůdce a jeho okolí a výkon vlády není vázán racionálními omezeními. Moc je využívána bez zábran. Jednoduše řečeno: vládce si dělá, co chce. Objevují se silné dynastické tendence.

Arbitrárnost je typickým znakem iránské historie, neexistovalo žádné právo a výkon státní moci nebyl předvídatelný.¹⁶¹ Vůdce a jeho organizace státu představovali klíč k

¹⁵⁶ Weber, M., *c.d.*, s. 95.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 100.

¹⁵⁹ Linz s Chehabim ve svém díle *Sultanistic regimes* používají sice termín sultanismu, který by odkazoval k extrémní formě tradičního patrimonialního panství, nicméně sultanismem mají na mysli ve skutečnosti pojem neosultanismus, který odkazuje k extrémní formě moderního neopatrimonialismus.

¹⁶⁰ Linz, J., *c.d.*, s. 151.

¹⁶¹ Otázce arbitrárnosti se nejvíce věnuje Homa Katouzian a to především ve svém díle *State and Society in Iran: The Eclipse of Qajar and the Emergence of the Pahlavis*. Shrnutí základních tezí ovšem najdeme i ve všech jeho dalších dílech či příspěvcích, kde se zabývá Íránem. Podle Katouziana nelze na Írán – na tamní stát a společnost – nahlížet evropskou optikou díky iránským specifickým. Poukazuje především na historicky významnou roli arbitrárnosti, na neexistenci žádného psaného práva a na odlišné chápání legitimacy, co se následnictví trůnu týče. Z iránského pohledu byl jakýkoliv palácový převrat, puč, revoluce či vnější zásah legitimním prostředkem pro nástup na trůn a svržení panovníka, kterému chyběla legitimita „spravedlivého vůdce“. Historie arbitrární společnosti je tak koloběhem arbitrárního státu, převratu, nepořádku a chaosu, který je nahrazen klidem, stabilitou a další arbitrární vládou. V otázce vlády panovníků z rodu Pahlaví Katouzian razí tezi, že byt' oba

vysvětlování společenských změn. To platilo po dlouhá desetiletí. Právě Írán byl vzorovou ukázkou sultánské vlády¹⁶² a svým způsobem předobrazem pro Webera i Linze s Chehabim. Možná právě proto jsou mnozí badatelé sváděni k označení pahlavského Íránu také jako sultanistického. Opomínají proměny společnosti, státu a myšlení, které přinesla konstituční revoluce na počátku 20. století.

V totalitárních režimech se vládne v rámci nedefinovaných limitů a velké nepředvídatelnosti.¹⁶³ Vůdcovství je často charismatické, což z počátku bývá případ i sultanistických režimů, prakticky ale nenajdeme charismatického autoritářského vůdce. Aby se člověk dostal do nejužšího vedení, je třeba být úspěšný v rámci stranické organizace. V tom se totalitární režimy liší od sultanismů, kde úspěch závisí na arbitrárním rozhodnutí vůdce, a od autoritářství, kde je v určité míře možná autonomie ve státní a vojenské kariéře.

6.2. Írán v letech 1926 – 1933

Po celou dobu vlády Rezy Šáha platila v takřka nezměněné formě ústava, jež vzešla z konstitučního hnutí počátku 20. století. Sama tato ústava již byla částečným rozchodem s tradičním stylem vlády, byť zachovávala monarchii a v prvních letech i dynastii.

V případě Rezy Šáha rozhodně nelze mluvit o pokračování tradiční autority. Důvody pro to velice výstižně shrnuje H. Katouzian ve svém odlišení tradiční a moderní arbitrárnosti.¹⁶⁴ Jednak je to kvůli využití moderních technologií při prosazování arbitrární vlády v pozdějších letech. Možná ještě důležitějším faktorem je fakt, že vláda Rezy Šáha byla nastolena po konstituční revoluci, která s sebou přinesla moderní právní a administrativní systém. Třetí důvod představovala neexistence prostředkujících mechanismů ke zmírnění arbitrárnosti. K tomu bychom mohli ještě dodat, že samotný fakt a způsob modernizace režimu a původ Rezy Šáha přispívají k rozchodu s tradičním režimem. Modernizující monarcha se zdá být téměř oxymoron. Rezá se snažil zbavit vlivu kmenů a ulamá – obojí klíčové složky tradiční autority. Ostatně původně měl v úmyslu rozejít se i s institucí monarchie.

z počátku nezačali arbitrárně, pomalu k tomu dospěli v pozdějších letech své vlády. I z toho důvodu mluví Katouzian o obou vládách v pozdějších letech jako sultanistických. (k sultanismu viz Chehabi, H. E., Linz, J., *c.d.*, kapitola 8 – tuto kapitolu věnovanou Íránu sepsal právě Katouzian).

¹⁶² sultánská vláda = tradiční, sultanistická vláda = moderní

¹⁶³ Linz, J., Stepan, A. C., *c.d.*, s. 45.

¹⁶⁴ Srovnej Katouzian, H., *State and society, c.d.*, s. 315 – 317.

O upadající tradici královských vlád píše také J. de Groot.¹⁶⁵ V Íránu se podařilo vytvořit mix tradiční instituce monarchie, ale s moderním výkonem vlády, což nelze zaměňovat s tradiční monarchií. Slupka zůstala podobná, obsah se změnil. Byl vytvořen nový typ monarchistického státu. Nová dynastie Pahlaví představovala kvalitativní rozdíl od dynastií předchozích. Nedošlo jen ke změně dynastie, ale změně stylu vlády. Tradiční způsoby nahradilo moderní autoritářství po vzoru Atatürkova Turecka.

	TRADIČNÍ		MODERNÍ
	VLÁDNOUCÍ	OLIGARCHICKÁ	PARLAMENTNÍ
Hlavní funkce monarchie	vládnout a kralovat	kralovat	kralovat
Hlavní zdroj legitimacy	monarchie	monarchie	lid
Hlavní výkonné autority	monarchie, byrokracie, armáda a možná strany	armáda a byrokracie	kabinet, strany a parlament
Prostor pro politickou participaci	omezená až střední	omezená	široká

TABULKA Č. 3 Huntingtonova typologie monarchií¹⁶⁶

Proti tradičnímu režimu hovoří také typy monarchií, které rozlišuje S. Huntington (viz tabulka č. 3), byť sám Írán řadí začátkem 60. let do kategorie tradičních monarchií,¹⁶⁷ s čímž ovšem nelze souhlasit, ani kdybychom vycházeli z Huntingtonovy definice tradiční monarchie. Spíše by bylo vhodné říci, že se pohybuje na pomezí tradiční oligarchické a moderní parlamentní monarchie. Podíváme-li se na íránskou ústavu¹⁶⁸, která platila po celou pahlavskou éru, není pochyb, že její znění spadá do kolonky moderní parlamentní monarchie. Problémem je, že praxe byla v mnohém jiná – zde se ukazuje relevantnost Linzova tvrzení, že šlo o sloučení tradičních a moderních prvků. Čistě prizmatem tradičního režimu tedy na Írán nahlížet nelze. Ústava platila před Rezovým nástupem na trůn zhruba dvacet let a v těch lze vidět základy moderního režimu. Jednotná armáda a byrokracie tehdy neexistovaly. Navázat na předkonstituční období tradiční monarchie a její legitimitu nebylo možné. Sám Rezá Šáh chápal jako zdroj své legitimacy lid,¹⁶⁹ nikoliv instituci monarchie. Ostatně byl zvolen králem voleným parlamentem! Podobně jeho syn ve svých pamětech ke svému nástupu na trůn dodává: „Byl jsem potvrzen na trůně lidovou podporou...“¹⁷⁰ Nutno připomenout, že jsme si

¹⁶⁵ Viz De Groot, J., *c.d.*, s. 134.

¹⁶⁶ Huntington, S., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven 1968, s. 151.

¹⁶⁷ Tamtéž s. 151-152.

¹⁶⁸ Srovnej Íránská ústava (1906). Dostupné z: <http://fis-iran.org/en/resources/legaldoc/iranconstitution>

¹⁶⁹ Milani, A., *c.d.*, s. 86.

¹⁷⁰ Pahlavi, M. R., *Answer, c.d.*, s. 69.

tradiční monarchii v souladu s Linzem definovali primárně skrz zdroj legitimacy. To, že začalo docházet k erozi prvků moderní parlamentní monarchie, jak je definuje Huntington a jak byly vepsány v íránské ústavě, musíme připisovat spíše rostoucímu nárůstu nedemokratických prvků než návazání na tradiční monarchii, jak je chápána v této práci.¹⁷¹

Rezá Šáh neměl tradiční legitimitu, dalo by se hovořit spíše o charismatické, či založené na emocích. Lid Rezu nevnímal z pozice tradice, ale akceptoval ho jako monarchu díky jeho činům a osobnosti. Bylo to právě jeho charisma, které v mnohých vyvolávalo sympatie a vizi splnění tužeb, které lidé s Rezou spojovali. Když Rezá nastupoval na trůn, měl velice širokou podporu. Nikdo z vlivných skupin zastoupených v parlamentu nehlasoval proti změně dynastie.¹⁷² Novému šáhovi se podařilo kooptovat všechny tradiční elity, o čemž svědčí mimo jiné např. složení madžlesu, který o změnách na trůnu rozhodoval. Kooptace elit se ukázala nezbytná i z historického hlediska. Jak píše Marvin Zonis: „*Jestliže vláda ve Spojených státech je v teorii ‚z lidu, lidová a pro lid,‘ a v praxi ‚z lidu, politické elity a pro lid,‘ jako všechny vlády do určitého stupně musí být, pak vláda v Íránu historicky byla a stále je ‚z elity, elitní a pro elitu.‘*“¹⁷³ Zástupci tradičních elit se postupně transformovali v moderní státní byrokracii. Typickým příkladem této transformace je to, že velké množství kooptovaných chánů se stalo gubernátory oblastí, jež ovšem historicky de facto ovládali a na nichž žili členové jejich kmenu. To byl také jeden z důvodů odcizení kmenové aristokracie od masy – již to nebyli jejich vůdci, ale obyčejní státní úředníci. Byrokracie se dále rozšiřovala také o moderní vrstvu inteligence, která vzešla ze státních škol, jejichž počet za Rezovy vlády značně vzrostl. Velká část těchto škol udržovala tvrdou disciplínu svých žáků, dokonce bychom mohli mluvit o vojenské disciplíně.¹⁷⁴ Při vstupu členů této nové sociální skupiny do státní byrokracie se hledělo na jejich odborné znalosti. Jak již bylo zmíněno v kapitole o pluralismu, preference odborných znalostí a dovedností byla patrná především ve státních ekonomických podnicích jako KWPA či NIOC, ale v menší míře ji lze zaznamenat napříč celou byrokracií.

Rezova vláda byla sice nedemokratická, ale nikoliv úplně nekonstituční. Moc v exekutivě se zpočátku sdílela. Byl to pravděpodobně Tejmúrtáš, jenž se navíc snažil o reformu parlamentu a vytvoření stranického systému, které by v důsledku narušily šáhovu

¹⁷¹ Problematickým prvkem Huntingtonovy typologie dle mého názoru je, že tradiční monarchie víceméně ztotožňuje s nedemokratiemi a moderní s demokracií. Je třeba si uvědomit, že situace je mnohem složitější a nelze to takto oddělit. Proto si myslím, že je vhodnější vycházet z Linzovy definice tradiční monarchie, která se vztahuje k typu legitimacy.

¹⁷² Katouzian, H., *State and society, c.d.*, s. 307.

¹⁷³ Zonis, M., *c.d.*, s. 133.

¹⁷⁴ Milani, A., *c.d.*, s. 35.

moc.¹⁷⁵ Vláda sestávala z reprezentantů vlivných skupin ve společnosti, šáh nekoncentroval moc výlučně ve svých rukou. Ústava se brala do určité míry v potaz, byť některé její články byly soustavně porušovány např. ty vyjadřující se k pozici církve.

Především od roku 1929, kdy plně propukly kmenové revolty, je možné začít spatřovat postupné sílení sultanistických prvků. Nelze ale spatřovat sultanistický prvek v samotném ustavení monarchie a z toho plynoucím logickém dynastismu. Rezá Chán se chtěl původně stát prezidentem, nikoliv šáhem. Zda by v případě ustavení republiky směřoval k dynastismu, nelze odhadnout, nicméně to, že se nakonec pod vlivem faktorů proti Rezově vůli upustilo od republikánské vize a zvolila se cesta změny dynastie, nás nesmí vést k tomu, abychom z toho dovozovali automaticky sultanistické prvky. To by je pak nutně každá moderní monarchie bez výjimky musela mít, protože se tam trůn dědí v jedné rodině. Je kvalitativní rozdíl mezi tím, zda dynastismus zavádí prezident nebo monarcha, byť nearistokratického původu. Ostatně Rezá Šáh se neprohlásil monarchou sám, potřeboval k tomu souhlas madžlesu. Případné sultanistické prvky je tedy třeba hledat jinde.

Rezá Šáh začal být po vzpouře a sérii protestů v roce 1929 paranoidní a zbavoval se lidí kolem sebe, kteří ho do té doby podporovali. Nikdo neměl jistou pozici, záleželo na nepředvídatelných arbitráních rozhodnutích šáha, zda bude osoba povýšena či degradována. Čím více rostla paranoia a izolovanost Rezy Šáha, tím nejistější se stával osud mnohých blízkých spolupracovníků. V roce 1929 došlo z nejasných důvodů k zatčení ministra financí Fírúze Mírzy. O jasné arbitránosti lze mluvit od 30. let, především pak od roku 1933 je opravdu nejvhodnější tento režim označit za sultanistický. Právě v roce 1933 zemřel Rezův dvorní ministr Tejmúrtáš, jeden z klíčových symbolů nového pořádku, a jeho smrt je proto vnímána jako symbolický mezník v Rezově vládě. Ostatně někteří badatelé mají za to, že to Tejmúrtáš měl v určitých ohledech větší moc než šáh a na změnách, ke kterým v počátečních letech vlády docházelo, měl ohromný podíl.¹⁷⁶ I to může částečně vysvětlit nastalé změny po Tejmúrtášově zatčení a smrti – Rezu Šáha již nikdo neomezoval. Po Tejmúrtášově smrti se Rezá stal jediným vůdčím mužem Íránu. Velká část dalších loajálních opor režimu byla v následujících letech bezdůvodně zavražděna, dehonestována, zadržena či donucena k sebevraždě. Opozice se netolerovala, stejně tak jako dobře míněná rada. Jediný, kdo se mohl vyjádřit, alespoň dle svých vlastních slov, byl korunní princ.¹⁷⁷ Vzdávající šáhova izolovanost a paranoia se projevovala i ve vztahu k armádě, kterou na jedné straně budoval a na níž

¹⁷⁵ Rezun, M., Reza Shah's court minister: Teymourash, *International Journal of Middle East Studies*, 12, 2 (1980), s. 121-122.

¹⁷⁶ Viz Rezun, M., c.d.

¹⁷⁷ Pahlaví, M. R., *Answer, c.d.*, s. 65.

spoléhal, na druhé se ale obával vzrůstajícího rozčarování v jejích řadách. Také zde postupně erodovaly loajální složky této instituce.

6.3. Írán v letech 1953-1963

Proč nelze mluvit o tradiční monarchii jsme si ukázali v předchozích odstavcích věnovaných vládě Rezy Šáha. Mohammad Rezá pokračoval v započatém díle – oddělení monarchie a náboženství, modernizace všech aspektů života íránské společnosti. Mohammad Rezá svého otce obdivoval a bral ho za svůj vzor. Ostatně byla to legitimita Rezy Šáha, na níž se zpočátku pokoušel navázat. V své první knize *Mission for my country* zmiňuje jeho jméno v průměru dvakrát za stránku.¹⁷⁸ Dodejme ale slova Abbase Milaniho: „*Modernita je érou, kdy zděděná legitimita není dále živoucí, princové si musí vytvořit a udržet svou vlastní legitimitu.*“¹⁷⁹ To byl přesně případ Mohammada Rezy. Mystika dědičnosti trůnu a božské legitimacy se nedala uplatnit kvůli tomu, že nešlo o tradiční monarchii. Ani okolnosti, za nichž došlo k výměně na trůnu, nepřispívaly k přenesení Rezovi legitimacy na Mohammada Rezu. Navíc Mohammad postrádal charisma svého otce. Měli sice podobný střídmy styl života a dodržovali přesně denní řád, ale jinak se značně lišili.¹⁸⁰

Podpora, které se šáhovi dostalo během událostí roku 1953 a především pak v referendu v roce 1963, způsobila, že se začal vnímat nikoliv jako dědic otcova odkazu, ale jako panovník z vůle lidu a s podporou lidu. „*Dosud jsem byl dědičným králem, ale nyní jsem zvoleným: vaší akcí jste mi dali šanci věřit, že jste si mně zvolili,*“¹⁸¹ prohlásil po svržení Mosaddeqa. Nyní získal přinejmenším ve svých očích vlastní legitimitu nezávislou na svém otci. Měl pocit, že je vyvolen k velkým činům. Několikrát unikl o vlásek smrti, což v něm posilovalo víru, že nad ním bdí vyšší síly.¹⁸² Myslel si, že je jediný, kdo dokáže v Íránu myslet strategicky s ohledem na budoucnost. To byla jeho zásadní chyba – předpokládal, že jen on sám dokáže posunout Írán dál, jen on jediný je nadán schopností dovést Írán k demokracii. Z tohoto pohledu je třeba vykládat to, jaké prostředky šáh zvolil k implementaci Bílé revoluce.

Zatímco Rezá Šáh neměnil ústavu, Mohammad Rezá provedl několik změn, které mu posílily pravomoci a legitimizovaly právně mnohé jeho kroky. Limity se občas překračovaly, nebyly úplně jasné, ale šly předvídat. Docházelo k perzekuci opozice, ale dalo se anticipovat,

¹⁷⁸ Srovnej Milani, A., *c.d.*, s. 14. Milani uvádí, že na 336 stranách je odkazů k Rezovi Šáhovi celkem 784.

¹⁷⁹ Tamtéž., s. 23.

¹⁸⁰ Afkhami, G.R., *c.d.*, s. 42.

¹⁸¹ Pronesl Mohammad Rezá Pahlaví po návratu do Íránu, citováno dle Laing, M., *The Shah*, Sidwick & Jackson, London 1977, s. 139.

¹⁸² Pahlaví, M.R., *Answer*, *c.d.*, s. 82.

kteře skupiny lidí zasáhne. Nejednalo se o nejbližší šáhovy spolupracovníky jako v případě Rezy Šáha od konce dvacátých let, a pokud se někdo z nich znelíbil, často volil sám odchod do exilu. Šáh projevoval konec své přízně a nespokojenost s tím, jak daná osoba plní své úkoly, tak, že ji odmítl přijmout a vyhýbal se jí.¹⁸³ Dotyčný si uvědomil, že jeho čas vypršel a sám rezignoval. Je pravdou, že šáh významně na konci zkoumaného období začal obměňovat skupinu lidí, jimiž se obklopoval. Vzdělané moudré muže nahrazovali technokrati. Nedocházelo ve větší míře k žádným nečekaným úmrtím, záhadným zmizením, apod. jako na počátku třicátých let. Hovořit o silných sultanistických tendencích není vhodné z několika důvodů. Tím hlavním je, že v sultanismu se vládne v zájmu vůdce a lidé mu v takovém režimu vykazují bezpodmínečnou poslušnost. Podíváme-li se např. na Amíního vládu složenou z opozičníků a kritiků šáha, mezi něž ostatně patřil i samotný Amíní, těžko si lze představit, že by něco takového bylo možné v sultanistickém, či dokonce totalitárním režimu. A Amíní nebyl zdaleka jediným premiérem, který neprojevoval bezmezný souhlas se všemi šáhovými kroky, plány a projekty.

Jedním ze způsobů vlády Mohammada Rezy se stala kooptace elit. Pro potenciální vhodné jednotlivce se nabízelo hned několik vlivných míst, která jim šáh mohl nabídnout – vysoké pozice v civilní byrokracii, u císařského dvora, v parlamentu, na univerzitách či v různých královských komisích. Krom nabídky vysokých pozic v byrokracii, se ovšem v menší míře elity také kupovaly. Úplatky a korupce v Íránu mají historii stejně dlouhou jako samotná monarchie. Co se naopak při kooptaci nevyužívalo, je ideologie. Ta totiž režimu chyběla. Cílem kooptačních metod bylo objevování talentů a zabránění vytvoření opozičních elit. Složení elit bylo poměrně heterogenní, což je pro autoritářské režimy typické – jednalo se o představitele tradičních složek společnosti, především o vůdčí osobnosti armádní, náboženské a kmenové, ale ve větší míře začali pronikat mezi elity také zástupci moderních nových složek společnosti. Toto pronikání nových moderních elit se vystupňovalo zejména po roce 1963.

U Mohammada Rezy nelze vysledovat takový nárůst sultanistických charakteristik v jeho chování jako u Rezy Šáha, přesto i zde se obzvláště po svržení irácké monarchie v roce 1958 začaly projevovat lehké tendence k samovládě a personalizaci moci. Mohammad Rezá se však oproti svému otci nezbavil plně vlivu dalších lidí a nelze o něm prohlásit, že by zemi řídil arbitrárně a sám. I on samozřejmě pro mnohé symbolizoval irácký režim jako jeho otce a ztělesnění jedné osoby jako symbolu celého režimu bývá jedním z častých znaků

¹⁸³ Milani, A., *c.d.*, s. 260-261.

sultanistických režimů, leč je otázkou, zda tato symbolika není inherentní monarchistickému státnímu zřízení samotnému. Podíváme-li se na mnohé dnešní monarchie, nabízí se odpověď, že do určité míry ano.

7. Závěr

Zkoumat počáteční léta vlády dvou posledních iránských šáhů není snadné, poněvadž o mnohých problematikách dostupné zdroje mlčí a mnohé archivy dosud nevydaly svá tajemství. Z toho, co je známo, je ovšem patrné, že šlo v obou případech o autoritářské režimy. Nelze předpokládat, že by znalost dosud otazníky obestřených záležitostí na tomto něco změnila, maximálně by poskytla ucelenější obraz pahlavského Íránu.

Jak Rezá Šáh, tak Mohammad Rezá tolerovali limitovaný pluralismus. Největší autonomii na státní moci měla církev. Existovalo několik organizací a míst, kde se sdružovali lidé opozičního smýšlení. Armáda tvořila základ moci obou šáhů. Oba dva také stavěli na byrokracii složené z tradičních iránských elit. Dalo by se říci, že pluralismus byl za Mohammada Rezy o něco širší než v případě Rezy Šáha. To je patrné především při pohledu na postavení šíitského duchovenstva, k němuž měl Mohammad Rezá mnohem vstřícnější vztah a jemuž činil větší ústupky, než jeho otec. Souvisí to ale i s pozitivním pojetím nacionalismu, které otvíralo možnosti tolerance pro širší skupiny, než negativně vymezený nacionalismu Rezy Šáha.

Ideologie nebyla ani v jednom případě přítomna, oba šáhové používali distinktivní mentalitu, zaznívala hesla jako modernizace, sekularizace a nacionalismus. Hlavní rozdíl mezi oběma režimy spočívá v odlišném chápání nacionalismu. Mohammad Rezá prosazoval do zahraniční i domácí politiky tzv. *pozitivní nacionalismus*, který byl reakcí na velké množství nacionalismů šířících se v Íránu s předponou „anti“. Jeden z negativně vymezených nacionalismů používal i Rezá Šáh. U jeho osoby by se dalo spekulovat, zda v očích lidu nesymbolizoval onu distinktivní mentalitu, což je typické pro sultanistické režimy. Nelze na to najít uspokojivou odpověď, nicméně je jasné, že minimálně pro některé skupiny – kmeny – režim symbolizoval někdo jiný.

Režimy obou šáhů se snažily potlačovat mobilizaci protirežimních skupin, cílily k apatii a pasivitě iránského obyvatelstva. Vzhledem k neexistující vypracované ideologii samy nebyly schopny mobilizace. V rozporu s neexistencí ideologie se nejeví ani fakt, že Rezův režim z počátku měl podporu mladých a inteligence, což bývá typické pro totalitarismy s vypracovanou ideologií. Mnozí mladí a vzdělaní Íránci totiž očekávali, že režim plně naváže na konstituční hnutí a jeho ideje, ale když se ukázalo, že Rezá směřuje jinam, začal podporu těchto skupin ztrácet. Nebyl to tedy diskurz jeho režimu, který je přitahoval. Naproti tomu Mohammad Rezá konsolidující moc po období přílišné mobilizace společnosti podporu

mladých a vzdělaných lidí nikdy neměl. Tyto skupiny totiž dokázaly přitáhnout ideje komunismu a šíitský islám, jimž režim neměl čím konkurovat.

Analýza dimenze vůdcovství ukázala, že pahlavskou éru nelze označit za pokračování tradiční monarchie. Některé tradiční instituce sice zůstaly zachovány, ale logika fungování se proměnila. Zachování monarchie navíc není možné ze strany Rezy Šáha považovat za žádoucí. Ani jeden šáh nevyvozoval svou legitimitu z tradice, ale od lidu. Rezá Šáh si ji vydobyl díky svému charismatu, u Mohammada Rezy lze pochybovat o tom, zda vůbec někdy nějakou legitimitu měl. Většina odborníků se shoduje na tom, že ne. On sám o ní byl nicméně přesvědčen. Koncept moderního autoritářství sedí na Írán lépe než ztotožnění s tradiční monarchií.

Rezá Šáh s průběhem let začal vykazovat zhruba od roku 1928 stále větší tendence k arbitrárnosti a samovládě. Zde se teze o rostoucích sultanistických charakteristikách a nastupujícímu sultanismu v pozdějších letech jeví jako relevantní, ale vývoj za Mohammada Rezy naši druhou hypotézu nepotvrzuje. Na začátku 60. let nelze vysledovat takové množství sultanistických charakteristik, byť nepochybně některé přítomny byly, aby se dalo hovořit o tom, že režim směřoval k sultanismu a že se jím po roce 1963 stal. Těžko si lze představit, že by jakýmsi mávnutím kouzelného proutku najednou po nepokojích z léta 1963 byl nastolen sultanismus. Přejít od jednoho režimu k druhému je dynamickým procesem, nikoliv radikálním řezem ze dne na den. Zařazení režimu Mohammada Rezy v letech 1963 – 1977 mezi sultanistické režimy by tedy mělo být přehodnoceno, jelikož vzhledem k předcházejícím letům se jeví jako značně nevhodné a nezdá se, že by korespondovalo se skutečností.

Literatura

Knihy a kapitoly knih:

ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran between two revolutions*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, c1982, 561 s. ISBN 06-910-0790-X.

AFKHAMI, Gholam R. *The life and times of the Shah*. Los Angeles : University of California Press, 2009. 713 s. ISBN 978-0-520-25328-5.

BILL, James A. *The politics of Iran: groups, classes and modernization*. Columbus, Ohio: Merrill, 1972, 174 s. ISBN 06-750-9102-0.

BOROUJERDI, Mehrzad, Triumphs and travails of authoritarian modernisation in Iran. In. CRONIN, Stephanie. *The Making Of Modern Iran : State and society under Riza Shah, 1921–1941*. New York : Routledge, 2003. S. 152-161.

CRONIN, Stephanie, Riza Shah and the paradoxes of military modernization in Iran, 1921-1941. In. CRONIN, Stephanie. *The Making Of Modern Iran: State and society under Riza Shah, 1921–1941*. New York : Routledge, 2003. S. 38 – 66.

DE GROOT, Joanna. *Religion, culture and politics in Iran: from the Qajars to Khomeini*. London: I.B. Tauris, 2007, 305 s. ISBN 978-186-0645-716.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra; KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakl., 1994, 156 s. ISBN 80-901-4248-6.

ESFANDIÁRY BACHTIÁRY, Soraja. *Palác osamění*. Praha: Epoque, 2003, 181 s. ISBN 80-863-2819-8.

FARDUST, Hussein. *The rise and fall of the Pahlavi Dynasty*. Delhi: Motilal Banarsidass, c1999, 463 s. ISBN 81-208-1642-0.

GHANI, Cyrus. *Iran and the rise of Reza Shah: from Qajar collapse to Pahlavi rule*. New York: I.B. Tauris, 2000, 434 s. ISBN 1-86064-629-8.

GRIFFITH, William E. Iran' s Foreign Policy in the Pahlavi Era. In. LENCZOWSKI, George. *Iran under the Pahlavis*. Stanford : Hoover Institution Press, 1978. S. 365 – 388.

HUNTINGTON, Samuel P. *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press, 1974, 488 s. ISBN 03-000-1171-7.

HUNTINGTON, Samuel P. *The third wave: democratization in the late twentieth century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1993, 366 s. ISBN 08-061-2516-0.

HUNTINGTON, Samuel P.; NELSON, Joan M. *No easy choice: political participation in developing countries*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976, 202 s. ISBN 06-746-2530-7.

CHEHABI, Houchang E.; LINZ, Juan. *Sultanistic Regimes*. Baltimore : The John Hopkins University Press, 1998. 284 s. ISBN 08-018-5694-9.

KATOUIZIAN, Homa. Riza Shah's political legitimacy and social base, 1921-1941. In CRONIN, Stephanie. *The Making Of Modern Iran: State and society under Riza Shah, 1921–1941*. New York : Routledge, 2003. S. 15-37.

KATOUIZIAN, Homa. *State and Society in Iran : the eclipse of the Qajars and the emergence of the Pahlavis*. London : I.B. Tauris, 2006. 351 s. ISBN 18-451-1272-5.

KAUZ, Ralph; SHAROUDI, Hamid Khosravi; RIECK, Andreas. Iran. In GROTZ, Florian; HARTMANN, Christof; NOHLEN, Dieter. *Election in Asia and the Pacific : A Data Handbook. Vol. I. Middle East, Central Asia and South Asia*. Oxford : Oxford University Press, 2001. s. 57-83. ISBN 0-19-924958-X.

KINZER, Stephen. *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc, 2003. 258 s. ISBN 0-471-26517-9.

LAING, Margaret. *The Shah*. London : Sidwick & Jackson, 1977, 263 s. ISBN 0-283-98336-1.

LENCZOWSKI, George. Political Process and Institutions in Iran: the Second Pahlavi Kingship. In. LENCZOWSKI, George. *Iran under the Pahlavis*. Stanford : Hoover Institution Press, 1978. S. 433 – 475.

LINZ, Juan. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London: Lynne Rienner Publisher, 2000. 343 s. ISBN 1-55587-890-3.

LINZ, Juan; STEPAN, Alfred C. *Problems of democratic transition and consolidation: southern Europe, South America, and post-communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996, 479 s. ISBN 08-018-5158-0.

MILANI, Abbas. *The Shah*. New York, NY: Palgrave Macmillan, 2011, 488 s. ISBN 14-039-7193-5.

NIRUMAND, Bahman. *Iran: the new imperialism in action*. New York: Monthly Review Press, 1969. 192 s. ISBN 08-534-5085-4.

SANGHVI, Ramesh. *Aryamehr: The Shah of Iran : a political biography*. London : Macmillan, 1968. 390 s. ISBN B68-24386

SHAWCROSS, William. *The Shah's last ride: The fate of an Ally*. New York: Simon & Schuster, 1988. 463 s. ISBN 978-067-1687-458.

SNYDER, R. Beyond Electoral Authoritarianism: The Spectrum of Nondemocratic Regimes. In SCHEDLER, A. (ed.). *Electoral authoritarianism: the dynamics of unfree competition*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers Inc., 2006, 219-231 s. ISBN 978-158-8264-404.

PAHLAVI, Farah. Paměti. Praha : Argo, 2004. 390 s. ISBN 80-7203-563-0.

PAHLAVI, Mohammad Reza. *Answer to history*. Toronto: Clarke Irwin 1980. 204 s. ISBN 08-128-2755-4.

PAHLAVI, Mohammad Reza. *Mission for my country*. London: Hutchinson 1961. 366 s. ISBN 00-912-0381-3.

WEBER, Max. *Autorita, etika a společnost : Pohled sociologa do dějin*. Praha : Mladá fronta, 1997. 294 s. ISBN 80-204-0611-5.

ZIRINSKI, M., Riza Shah's abrogation of capitulations, 1927-1928. In CRONIN, Stephanie. *The Making Of Modern Iran: State and society under Riza Shah, 1921–1941*. New York : Routledge, 2003. S. 84-102.

ZONIS, Marvin. *The political elite of Iran*. Princeton: Princeton University Press, 1971, 389 s. ISBN 06-910-3083-9.

Články z periodik:

BEHROOZ, Maziar. Tudeh Factionalism and the 1953 Coup in Iran. *International Journal of Middle East Studies*. 2001, 33, 3, s. 363-382.

CRONIN, Stephanie. Modernity, Change and Dictatorship in Iran: The New Order and its Opponents, 1927-29. *Middle Eastern Studies*. 2003, 39, 2, s. 1-36.

CRONIN, Stephanie. Re-Interpreting Modern Iran: Tribe and State in the Twentieth Century. *Iranian Studies*. 2009, 42, 3, s. 357-388.

CRONIN, Stephanie. Resisting the New State: Peasants and Pastoralists in Iran, 1921–41. *The Journal of Peasant Studies*. 2005, 32, 1, s. 1-47.

GASIOROWSKI, Mark J. The 1953 Coup D'etat in Iran. *International Journal of Middle East Studies*. 1987, 19, 3, s. 261-286.

KEDDIE, Nikki R. The Iranian Power Structure and Social Change 1800-1969: An Overview. *International Journal of Middle East Studies*. 1971, 2, 1, s. 3-20.

KESHAVARZIAN, Arang. Turban or Hat, Seminarian or Soldier : State Building and Clergy Buiding in Reza Shah's Iran. *Journal of Church and State*. 2003, 45, 1, s. 81-112.

PAINE, Chris; SCHOENBERGER, Erica. Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954. *MERIP Reports*. 1975, 37, s. 3-28.

REZUN, Miron. Reza Shah's Court Minister: Teymourtash. *International Journal of Middle East Studies*. 1980, 12, 2, s. 119-137.

Dokumenty

Íránská ústava. 1906. Dostupné z: <http://fis-iran.org/en/resources/legaldoc/iranconstitution> [online]. [cit. 2012-05-20].